

HEIDI GUTTORM EINARSEN

5.-7. C.

Ovttas

SIRKUMPOLÁRA EAMIÁLBMOGAT
JA SIN OSKKOLDAGAT

ČÁLLIDLÁGÁDUS

OVTTAS-girjeráidui gullet čuovvovaš oasit

- Máilmmioskkoldagat ja eallinoaidnu 5.–7. C
- Sirkumpolára eamiálbmogat ja sin oskkoldagat 5.–7. C
- Filosofiija ja etihkka 5.–7. C
- Resurssat oahpaheaddjái neahtas: www.calliidlagadus.org > Digitála oahpponeavvut

ČállidLágádus – ForfatternesForlag – Authors'Publisher

Pb 140, NO-9735 Kárášjohka – Karasjok
Fanasgieddi, NO-9845 Deatnu – Tana

poasta@calliidlagadus.org
post@forfatternesforlag.org
post@authorspublisher.org

Neahttagirjegávpi – Nettbokhandel – www Book Store

www.calliidlagadus.org

ČállidLágádusa doaimmahusgoddi

Harald Gaski, *mag.art., 1. amanuensa*
Aage Solbakk, *cand.philol., historihkár*
Vuokko Hirvonen, *phil.dr., professor*
Lena Kappfjell, *cand.philol., dutkanassisteanta*
Torkel Rasmussen, *cand.philol., journalistihka lektor ja doavttirgrádstudeanta*
Mikael Svonni, *phil.dr., professor*
John T. Solbakk, *cand.philol., dokumentarista*

Dán almmuhusa bargguid suodjalit vuoignaduodjelága njuolggadusat.
Almmuheaddji ja čálli sierra lobi haga lea buotlágan gáhppálatráhkadeapmi
ja geavahanvárás dahkan, dušše lohpi dan muddui maid láhka suovvá, dahje
sierra soahpamušain vuoigatvuoda oamasteaddjiiguin.

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverkslovens bestemmelser. Uten særskilt tillatelse av forfatter og utgiver er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov, eller etter særskilt avtale med rettighetshaverne.

Sámediggi Norggas lea juolludan doarjaga almmuhit girjji.

(©) Čálli ja ČállidLágádus 2013

Gráfalaš barggus vástida Studio Borga, Ohcejohka
Deaddilan Waasa Graphics Oy, Vaasa
ISBN 978-82-8263-109-9

HEIDI GUTTORM EINARSEN

Ovttas

SIRKUMPOLÁRA EAMIÁLBMOGAT
JA SIN OSKKOLDAGAT

5.–7. C.

ČÁLLIIDLÁGÁDUS

SISDOALLU

SIRKUMPOLÁRA GUOVLU	5
SIRKUMPOLÁRA EAMIÁLBMOGAT	6
BIRGET BUOLAŠ GUOVLLUIN	16
SIRKUMPOLÁRA EAMIÁLBMOGIID OSKKOLDAGAT	34
SÁMIID LUONDDUOSKKOLDAT	58
NOIDOŠEAPMI	63
STUORRA DÁHPÁHUSAT EALLIMIS	76
SÁMI LUONDDUOSKU JA RISTTALAŠVUOHTA	86

SIRKUMPOLÁRA GUOVLU

Sirkumpolára/Arktalaš guovlu

Antáarktalaš guovlu

Globus lea eanaspáppa modealla. Jos mii geahčadit globusa, de mii oaidnit ahte das lea davvipola ja máttapola. Sihke davvin ja máddin lea jiekŋa. Davvipola gohčoduvvo maiddáí namain arktalaš guovlu. Dáppe ášset olbmot. Nuppe geahčen lea máttapola mii fas gohčoduvvo namain antáarktalaš

guovlu. Doppe eai ása olbmot. Davimus guovlu gohčoduvvo maiddáí sirkumpolára guovlun. Sirkum sátni mearkkaša *birra*. Sirkumpolára mearkkaša *birra pola*. Dat fas mearkkaša ahte mii dán girjjis sáhttit lohkat guovlluid ja **álbmogiid** birra geat davvipola birra ášset.

álbmogiid olmmošjoavkkuid

Inuhka nuorat, Ruonáeatnamis.
Inuhka sátni mearkkaša: Olmmoš.

SIRKUMPOLÁRA EAMIÁLBMOGAT

DÁN OASIS OAHPAT

- ▶ Mii eamiálbmot lea
- ▶ Geat leat sirkumpolára eamiálbmogat
- ▶ Gos sirkumpolára eamiálbmogat ássat
- ▶ Geat otna ráđđejit sirkumpolára eamiálbmogiid guovlluin

Čukča almmái/dievdu gárvvis meara bivdit iežas kajáhkain. Sii ássat Sibirjjás, davvinuorta Ruoššas.

eamiálbmogat vuosttaš olbmot geat bohte ja ásai-
duvve muhtin guvlui

1/10 oassi eanaspáppas lea sirkumpolára guovlu, muhto dušše unna oasáš máilmmi álbmogis orru dáppe. Miehtá máilmmi leat riikkat main leat eatnamat gitta sirkumpolára guovlluin. Dat leat Ruošša, USA, Kanada, Norga, Islánda, Suopma ja Ruotša. Kaallit Nunaat lea sierra riika. Inuhkat, čuvčat, first nations, nenecat ja sámít leat sirkumpolára guovluid **eamiálbmogat. Sii ledje dáid guovlluin ovdal go kolonisttat ásaheide riikkarájiid. Sii leat orron dán guovlluin nu guhká ahte áiggiid čađa leat oahppan birget buolašguovlluin.**

INUHKAT

Inuhka mearkkaša: *Olmmoš*. **Inuhkat ásset Alaskas, Kanadas, Kalaallit Nunaatas ja Davvi-Nuorta Ruoššas ja leat dáid guovlluid eamiálbmogat.** Sii ásset **biedgguid** ja leat áiggiid čađa ovddidan iešguđet **eallinvugiid**, gielaid ja kultuvrraid. Sii johtet ja čuvvot elliid **johtolagaid**.

Davvi Kanada *netsilikat-álbmot* leat čeahpit bivdit njuorjjuid danne go sii ásset mearragáttis ja dán guovllus leat ollu njuorjjut. *Inupiahtat-álbmot* ásset **goappat bealde** Beringmeara. Muhtimat ásset Alaskas ja muhtimat Ruoššas. Sii bivdet fas **fálláid** ja **morššaid**.

Caribou-inuhkat ásset fas Davvi Kanada **siseatnamis** ja bivdet bohccuid, go dat leat sin guovllus ollu. Caribou lea boazu. Kalaallit Nunaat lea máilmmi stuorámu suolu, ja doppe ásset eanemus inuhkat. Sii bivdet njuorjjuid, guliid, **širráid** ja jieknaguovžžaid. Álggus sii bivde dušše **njuolain** ja **dávvggiin**.

Ain ollugat ellet bivdduin, muhto dál leat sis muhtaskohterat ja bissut. Njuorjjonáhkiid ja eará arktalaš elliid náhkiid ii leat álki vuovdit go **birasgáhtten searvvit vuostálastet** ja ávžžuhit riikkaid **gielddit** daid oastimis. Máilmmis leat birasii 90 000 inuhka, ja bealli dain ásset Kalaallit Nunaatas.

biedgguid guhkkinn eret guđet guimmiin
eallinvugiid vugiid mo eallit
johtolagaid báikkitt gos eallit johtet
goappat bealde guktui bealde
fálláid stuorámu mearaealli
morššaid mearaealli mas leat guhkes vilges čálámat (bánnit)
siseatnamis guhkkinn eret mearragáttis
širráid reahkaid
njuolain muorra mas lea bastilis niibi geažis
dávvggiin dávvggiin báhčá njuola
birasgáhtten searvvit searvvit mat dáhttot gáhttet luonddu ja birrasa
vuostálastet barget vuostá
gielddit ii diktitt

Nunavuta
caribou-inuhkat.

Čuvččagánda Sibirjjás Ruoššas.

ČUVČČAT

**Čuvččat ássat Čukčamearragáttis ja Beringnuorre-
gáttis Čukčanjárggas, Sibirjjá nuortaleamos guovllus.**

Mearragáttečuvččat gohčodit iežaset *Anqallyt:n*. Sii bivdet mearraelliid nugo njuorjjuid ja fálláid. Sii bivdet maid bohccuid ja jieknaguovžžaid. Sii leat ásahan dáluid ja **ássat fásta** ovttá báikkis. Siseatnančuvččat johitet bohccuiguin mearragátti ja siseatnama gaskka. Sii gohčodit iežaset *Čauču:n* mii mearkkaša: *boazorikkis*.

Ledje čuvččat geat álggus ovddidedje Siberian Husky beatnatnáli, ja geavahišgohte daid geassimii ja fievrin. Dát beatnatnáli birge bures buolašin, ja lea gievra geassit **reagaid** ja gálvvuid. Dat geavahuvvojit fievrin guhkes mátkkiide jienaid alde ja **moalkás duovdagiid** mielde. Leat birrasii 15 000 čuvčča. Sii hállet ruoššagiela ja čuvččagiela. Čuvččat bivdet njuorjjuid kajáhkain ja **umiáhkain**. Sii bivdet sihke luosa ja bohccuid firpmiin.

ássat fásta eai sirddaš dahje jođe

reagaid reahka, man alde čohkká dahje man ala bidjá gálvvuid ja hengesta beatnagiid dahje skohtera manjái.

moalkás mohkkás luodda/geaidnu

duovdagiid duovdagat leat várit, vuovddit, leagit, čorut, gobit ja buot hámit mat luondus gávdnojit

umiáhkain stuorát fanas mas sáhttet leat fárus eambbo go dušše okta

FIRST NATIONS

First Nations lea Kanada eamiálbmot. First Nations álbmogiidda lea bearaš ja sohka dehálaš. Sii johtet ovttas elliid maŋis ja bivdet stuorra elliid nugo ealggaid, guovžžaid, bison ja caribou. **Boralottit** ja **meahcieallit** maid leat dehálaččat borramuššan ja ávnnasin. Geasset bivdet guliid jogain.

Vuosttaš eurohpalaččat geat bohte ja ásai-
duvve Kanadai, válde guovlluid ja eatnamiid
alcceseaset. Sii huksejedje **reserváhtaid**
ja bággejedje First Nations álbmoga fárret
daidda, vai sii sáhtte eatnamiid geavahit nu
mo ieža dáhtto.

Dál ain Kanada First Nations gillájit go
huksen ja oljoroggamat goaridit ja billistit
bivdoeatnamiid.

Vancouver First nations.

Miellačájeheapmi oljosáddo buvttadeami
vuostá.

boralottit lottit mat borret eará elliid ja ráppiid
meahcieallit eallit mat orrot meahcis, omd.
njoammil
reserváhtaid gárvves stobuid maidda olbmot
galge fárret

First nations reserváhta.

Nenecanieida ráhkkanahhttimin vuodjenhearggi.

vuohkkasat buorit

internáhtas báiki gos ferte orrut dan botta go vázzá skuvlla

Nenecat sáimmastallamin.

NENECAT

Nenecat ássat Davvi-Ruoššas. Sii johtet bohccuiguin mearragáddái giđđat. Čakčat johtet fas čakča- ja dálveorohagaide siseatnamis. Nenecaid guovllut leat viidát. Dohko ii mana biillageaidnu. Gálvvut nugo sohkar ja jáffut bohtet helikopteriid mielde. Boazu addá olbmuide buot maid dárbbasit. Bohccot leat **vuohkkasat** fievrrideapmái maddái. Mánát álget skuvllii 6 jahkásažžan ja vázzet skuvlla gitta dassá go leat 16 jahkásaččat. Storra oasi jagis fertejit ássat **internáhtas**. Dat dahká ahte mánát fertejit fárret eret eatnis, áhčis ja boazodoalus.

Nenecaid lohku lea sullii 8 000. Maŋimuš áiggiid lea leamaš stuorra máilmmiviidosas beroštupmi stuorra oljohivvodahkii mii čájehuvvo gávdno nenecaid árbevirolaš guohtuneatnamiin.

Nenecat Davvi-Ruoššas.

SÁMIT

Sámiid árbevirolaš ássanguovllut leat Lulli-Norgga siseatnama nuortaguovllus, Davvi-Norggas, Davvi-Suomas, Davvi-Ruožas ja Davvi-Ruoššas. Sámit leat Eurohpá áidna eamiálbmot. Jos vel ássat ge njealji iešguđet riikkas, de leat sis oktasaš historjá, giella, kultuvra ja **birgenláhki**. Sii hállet sámegiela ja riikkaid váldogiela. Muhtin sápmelaččat leat massán gielaset go ii leat leamaš sámegieloahpahus skuvllas.

Muhtin sámit ellet boazodoaluin. Sii johtet bohccuiguin siseatnamis mearragáddái. Muhtin sámit ellet eana-doaluin, earát fas guolástemiin dahje meahcástemiin. Muhtimat barget kantuvrrain, oahpaheaddjin, hukse-jeaddjin, buvdabargin dahje eará.

Leat oktiibuot birrasii 70 000 sápmelačča. Birrasii 40 000 dain ássat Norggas. Birrasii 17 000 ássat Ruožas, birrasii 7 500 Suomas ja birrasii 2 000 Ruoššas.

Dál turisttat ja earát sáhttet oahppat sámiid árbevieruid ja kultuvrra birra.

birgenláhki vuohki mo birget eallimis

Mearrasámit guolásteamen.

Oahptii Ingá, Inga Guttorm.
Oahpaheaddjit buvttadit maid
dehálaš sámegieloahppomate-
riála ja oahppogirjjiid.

LOGA S. 5, 7 JA VÁSTIT

1. Eanaspáppas leat guokte pola. Guđe polas ássat olbmot?
2. Maid mearkkaša sátni sirkum?
3. Man stuorra oassi eanaspáppas lea sirkumpolára guovlu?
4. Guđe riikkain leat eatnamat sirkumpolára guovlluin?
5. Mii lea eamiálbmot?
6. Namut muhtin sirkumpolára eamiálbmogiid?

DAGA JA OAHPA EAMBBO

1. Oahpaheaddjis lea sirkumpolára guovlluid kárta. Merkejhket kártii gos dat iešguđet eamiálbmogat ássat.
2. Geat dál ráđđejit daid guovlluin gos eamiálbmogat álggus ledje? Gávnna leavggaid ja sárggo daid kártii!
3. Oza govaid ja sárggu/ivdne iešguđet guovlluid sámegávttiid!

Sirkumpolára guovlluid
kártta. Dákkár kártta fidnet
oahpaheaddjis.

BIRGET BUOLAŠ GUOVLLUIN

DÁN OASIS OAHPAT

- ▶ Maid sirkumpolára eamiálbmogat bivdet **logadettiin** dan botta go lohká
- ▶ Mo sii ávkkástallet luonddu
- ▶ **Logadettiin** deavdit ráidonotáhta

ruosti gáski
guovddážis deháleamos
johtolagaid guovllut gos eallit
johtet
siivvuid jođuid
urtasat šattut maid gávdná
luonddus ja maid sáhtta
borrat

Sirkumpolára eamiálbmogat áset máilmmi buolla-
šeamos guovllus. **Ruosti** buollašat, muohta ja jiekŋa
leat dábálaččat.

Sirkumpolára eamiálbmogiidda lea bivdu **guovddá-
žis** eallimis. Jos eai máhte bivdit, ja eallit eai gávdno,
de sáhttet olbmot nealgut ja galbmot. Elliin fidne-
jit borramuša, biktasiid ja ollu eará maid dárbbášit
eallimis. Čeahpes bivdi diehtá ollu elliid **johtolagaid**,
dálkkiid, muohttaga, jienja ja **siivvuid** birra. Sirkum-
polára eamiálbmogat máhttet muohttagis ja jienjas
maid atnit ávkki. Šattut, muorat, **urtasat** ja muorjjit
leat elliide biebmun ja ávkin maiddái olbmuide.

BIVDU

Álbmogat geat ellet buolaš guovlluin, fertejit diehtit gos eallit johtet, ja máhttit bivdit jos galget birget. **Buot maid sii dárbbášit eallimii, fidnejit elliin maid bivdet.** Sii fertejit leat gárvát dasa ahte dálkkit ja dilit **fáhkka** sáhttet **nuppástuvvat**. Danne **vurkejit** borramuša feara gosa johtolagaide. Johtolagaid alde galgá gávdot borramuš jos ii joavdda **bivdomátkkis** ruoktot mearriduvvon áigái. Lea maid dábálaš ahte álo leat guokte niibbi, jos nubbi láhppo dahje **billašuvvá**.

Áhčit oahpahit bivddu **gánddaidasaset** vai sii galget birget ieža go šaddet **rávisolmmožin**. Inuhkaid gaskkas lea stuorra **ávvu-beaivi** go gánda vuosttaš háve ieš lea bivdán ja goddán njuorjju dahje eará mearaealli.

fáhkka dastán, johtilit **nuppástuvvat** rievdat **vurkejit** seastit, rádjat **bivdomátkkis** bivddus **billašuvvá** ii šat doaimma **gánddaidasaset** iežaset gánddaide/bártniide **rávisolmmožin** ollesolmmožin **ávvu-beaivi** illo-beaivi

Njuorjobivdu jienja alde. Inuhka albmát/dievdut vurdet dassá go njuorju guovlala rudneráiggis, ja de čuggejit bastilis sáittiin. Dát bivdovuohki lea leamaš ja lea ain dábálaš sirkumpolára guovlluin.

Inuhkka njuovvamin čoarvebuovjaga. Kalaallit Nunaat.

Jieknaguovžža njuovvamin. Jieknaguovžžas lea buorre náhkki mas duddjojít biktasiid.

Kalaallit Nunaat inuhkat. Áddjá ja gánda ovttas mearrabivddus.

Inuhkat bivdet girdi háłkkaid firpmiin loddebávttiin. Kalaallit Nunaat.

ATNIT ÁVKKI LUONDDUS

Boazu

Boazu lea dábálaš ealli sihke Alaskas, Sibirjjas ja Sámis. **Goddebivdu** ja boazodoallu leat dehálaš **eallinvuohki** sirkumpolára eamiálbmogiid gaskkas. **Olbmuide geat boazodoaluin ellet, lea boazu guovddázis eallimis.** Boazu lea leamaš mielde hábmemin olbmuid jurdagiid, **dábiid** ja eallinvugiid.

Bohccos fidnejit náhkiid bivttasteapmái, gápmagiidda, lávvoloavdagiidda ja gokčasiidda. Bierggu ja **siskkožiid** borret. Suonain batnet/botnet árppu mainna gorrot náhkkebiktasiid ja gápmagiid. Dávttiid ja čorvviid geavahit ávnasin, reaidun, čikŋan ja duhkorassan. Boazu lea leamaš ja lea ain muhtin sajiin maid ávkin **fievrin**.

Neneca nieida misiin. Nenecat ellet boazodoaluin.

goddebivdu bivdit bohccuid main ii leat mearka, ja ii oktage oamas **eallinvuohki** vuohki mo eallit ja birget

dábiid vieruid

siskkožiid čolait, vuoivasat, váibmu, varra

fievrin juoga mainna sáhtta fievrridit ávdnasiid

Čuvčat riidejit herggiin.

Čukčaalmmái heargeraidduin
jođus Sibirjjás Ruoššas.

Njuorju.

Njuorju ja eará mearaeallit

Njuorju lea leamaš ja lea ain okta dain dehá- leamos mearaelliin sirkumpolára guovlluin. **Das fidnejit olbmot bierggu, vuoivasa ja buoiddi borramuššan.** Ovdal geavahedje buoiddi maid čuvгии ja lieggasii. Náhkiid geavahit bivttasin, gáman, govččasin ja maddái báddin ja **siibman.** Suonaid ja asehis náhkiid batnet ja geavahit goarrunárpun. Ovdal goikadedje čoliid maid. Dat heivejedje gođiide **glássan, čáhcejeahkki** anoráhkkan ja **goavdá** bajožin. Kajáhkaid **skoađastit** njuorjjo- ja morššanáhkiin maid gorrot oktii čáhcejeahkki sávnnjiiguin. Ovdal go spih- káriid fidnii buvdas oastit, dahke sii daid **morššačalámiin.** Kajáhkka lea geahpas ja álki stivret.

siibman guolástan “báddi”

glássan lásen

čáhcejeahkki ávnnas mii ii luoitte čázi, fanas berre leat čáhcejeahkki

goavdá noaidi rumbu, meavrres- gárri

skoađastit olggoža bidjat

morššačalámiin moršša guhkes “bánnit”

Jiekŋaguovža.

skábman sevdnjesáiggi

biejustis iežas biejus

čivge oažžu čivggaid

Jiekŋaguovža

Jiekŋaguovža gávdno duššefal sirkumpolára davimus guovlluin danne go dat loaktá buoremusat doppe gos lea ollu jiekŋa. Dálvet ja **skábman** dat orru **biejustis** ja dávjá dalle maid **čivge**. Čuvgesáiggis dat johtá stuorra jiekŋabalduid mielde áhpái ja bivdá ja borrá njuorjjuid. Dađibahábut lea jiekŋa suddamin ja eai leat šat ollu jiekŋabalduid maid mielde jiekŋaguovža sáhtá johtit. Leat maŋimuš áiggiid gávdnon ollu duššan jiekŋaguovžžat go leat dasa šaddan menddo guhkes gaskkat vuodjat. Sirkumpolára eamiálbmogat leat álo bivdán jiekŋaguovžžaid. **Das fidnejit sihke bierggu ja buori náhki mas duddjojit liegga biktasiid.**

Beana, olbmo reanga

Čuvččat ledje vuosttaš álbmogat geat geavahišgohte beatnagiid fievrun bivdomátkkiin. Dat sáhtte geassit lossa **gurpmiid** guhkes gaskkaid. Beatnagiin lea maid buorre njunni mainna hakset ábi čázi. Dalle sáhtta olmmoš diehtit lea go jiekŋa doarvái assái ja sihkkar johtimii. Sápmelaččat geavahit beatnagiid earret eará bohccuid guođoheapmái.

reanga veahkki, bálvaleaddji
gurpmiid lástta, nođiid,
gurppiid

Beatnagat geavahuvvojit fievrun guhkes gaskkaid badjel.

Sámis lea beana buorre guođohanreanga.

Šattut, muorjjit ja urtasat

Sirkumpolára eamiálbmogat leat áiggiid čađa oahppan geavahit guovllu šattuid, murjjiid, suinniid ja urtasiid. Gámasuoinnit leat buorit nahkehit gápmagiid sisa vai juolggit bissot goikkisin ja liekkasin. Soahkelasttaiguin vuššet deaja, ja juomu **firrot** mielkái čoavjebákčasiid vuostá. Muorjjit leat **meastun** ja herskon. Muorat leat ávkin liggemii ja ollu ávdnasiidda. **Muhtin muorat leat bassit ja geavahuvvojit goavdáide.**

firrot lasihit, seaguhit
meastun firrojuvvon muorjjit
goavdáide noiddiid meavrres-
gáriide

Gámasuoinnit nuvttohiin ja čázehiin doalahit julggiid goikkisin ja liekkasin.

Luopmánat leat njálgát ja dain leat ollu buorit bibmosat maid olbmot dárbbasit.

LUONDU OAHPAHA OLBMO

Luondu čuovvu iežas lágaid ja das leat fámut maidda olbmuid fámut **eai bastte**. Dan dihtet sirkumpolára eamiálbmogat geat ellet luonddus. Danne sii atnet luonddus **árvvu**. Sis leat ollu dieđut muohttagiid, siivvuid, biekkaid, jieñaid, **ábiid** ja elliid birra. **Ollu dan maid sii máhttet ja dihtet, ii sáhte oahppat girjjiin**. Dán máhtu ja dieđuid leat sii **vásihan**, čohkken ja vurkkodan **máttuid** rájes. Dát leat dieđut maid sii dárbbasit jos galget birget luonddus. Dieđut ellet ain sin gielain, dábiin ja eallinvugiin.

Lea dehálaš ahte sirkumpolára eamiálbmogat besset eallit nu go sii leat hárvánan, muđui sáhtta sidjiide šaddat váttis bisuhit kultuvrraset ja sin birgenláhki ja dieđut sáhttet jávkat.

eai bastte eai ole, eai nákke, eai biđe rievdadit, nuppástuhttit

árvvu čájehit ahte sii gudnejahttet

ábiid mearaid

vásihan oahppan, dovdan

máttuid álgoolbmuid

Inupiahta almmái/dievdu Alaskas ráhkkaneamen fálesbivdui.

Arktalaš guovlluin lea nu buolaš ahte ii sáhte goaivut čáhcebohcciid eatnanvuollái. Eatnamis lea oppa áigge jiekŋa. Dat gohčoduvvo namain permabuollašat. Dás oaidnit ahte čáhcebohccit golget ja čáhci galbmo. Govva lea Jakutskas, Sibirjjás, Ruoššas.

Rievssatgárdi Sámis.

Suojit ja ássandálut

Bivddu geažil leat olbmot ferten johtit elliid manjis. Danne sii fuomášedje lávvuid ja gođiid maid lea álki ceggestit, njeaidit ja fievrridit fas dárbbu mielde.

Lávvu ja goahti ledje ja leat ain áibbas dábálaš ássandállu miehtá sirkumpolára guovllu. Loavddan leat leamaš náhkkit. Duoddaris ja jiekñamearaid alde eai leat muorat maiguin sáhhtá dahkat lávvomuoraid. Inuhkat fuomášedje hukset muohtagođiid (igloo) jienja ala. Igloo lea buorre suodji buollašiid ja biek-kaid vuostá dan botta go vurdet njuorjju guovlallit **rudneráiggis**.

suojit suodjala dálkkiid ja buollašiid vuostá

loavddan govččas maid bidjá lávvomuoraid ala vai šaddá lávvu

rudneráiggis ráigi jienjas

Sámi lávvu.

Muohtagoađit dahkkojit ceavvi muohttagis. Oasit bardojit badjálaga ja suddjejit bures sihke buollaša, guolddu ja jienaid vuostá.

Olbmuid orrunsadji goađis lea badjelis go sisaboahtrinráigi. Buolaš báhcá roggái, ja olbmot bivvet bures goađis.

Fálládávttit leat vuohkkasat go áigu hukset ássandálu dakkár sadjái gos eai gávdno muorat. Sirkumpolára eamiálbmogat geavahit fálládávttiid go huksejit geasse-orohahkii ásodagaid. Dan ala lea álki bardilit darffiid ja geđggiid. Dán áigge eatnašat ášset dábálaš dáluin.

Fálládávttit ja kajáhkkarikkít Barrowas, Alaskas.

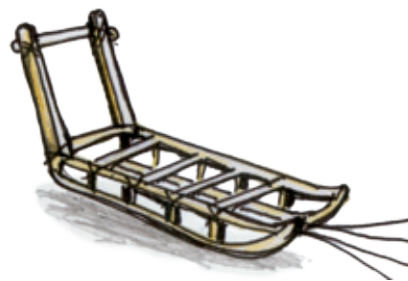

Dál ášset inuhkat dábálaš stobuin. Šerresivnnat stobut Kalaallit Nunaatas.

Biktasat ja ávdnasat

Sirkumpolára eamiálbmogat duddjojit luonddu-ávdnasiiguin ávkkálaš biergasiid mat leat: Sabehat, **rábehat**, anoráhkka, kajáhkka, umiaq, beaiveglásat, geres, reahka, beanareahka, nuvttohat, beaska, ulu.

rábehat muohtagápmagat

Beanareahka.

Ulu. Nissoniid niibi. Ulu lea vuogas dálloalalus go galgá biergguid rihttet ja guliid luddet.

Nunavut inuhkanisu gárvviteamen guvžžá. Kanada.

Umiaq.

Nissoniid fanas skoadas-tuvvon njuorjjonáhkiin. Čukčameara gáttis.

Dihtet go ahte sirkumpolára eami-
álbmogat ledje vuosttaš olbmot geat
duddjojedje ja geavahedje beaive-
glásaid/ beaivelásiid?

Inuhkanisu Ruonáeatnamis. Buvssat
dahkkon jiekŋaguovžžanáhkis ja
anoráhkka dahkkon njuorjjonáhkis.
Olbmot leat áiggiid čađa oahppan
mo gárvvuid duddjot vai bivvet.

Beaskkat ledje dálvet dábálaš
olgguldasgárvvut miehtá Sámi. Dat
leat dahkkon bohcconáhkis.

LOGA S. 17 JA VÁSTIT

1. Makkár dálkkádat lea dábálaš sirkumpolára guovlluin?
2. Mii lea sirkumpolára eamiálbmogiidda guovddážis eallimis?
3. Maid fidnejit sii elliiin?

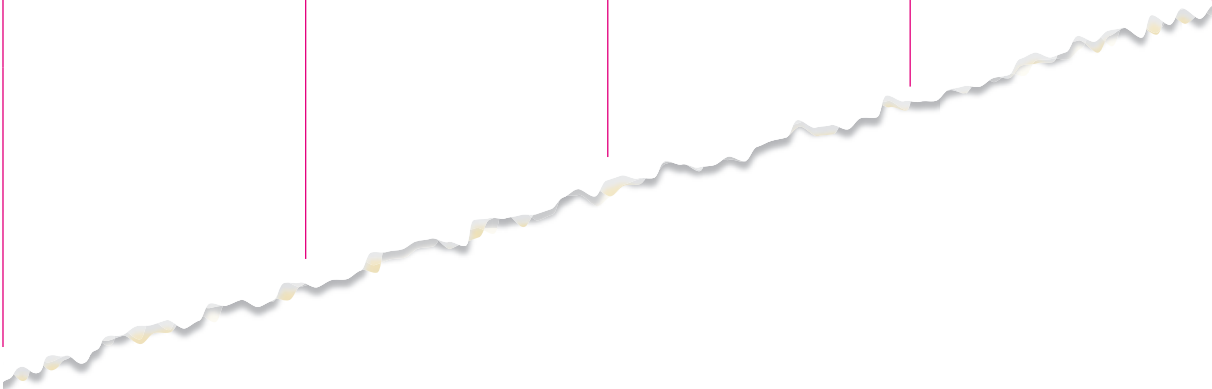
govahala jurddaš

luondduealáhusat olbmot geat barget luonddus, omd. meahcásteapmi, guolásteapmi

DAGA JA OAHPA EAMBBO

1. Ásahehket joavkkuid. Geahččalehket birget luonddus 3 beaivvi!
2. **Govahala** ahte fáhkka eai gávdno ávdnasat ja dávvirat maid don leat hárránan geavahit juohke beaivvi. Ruđas ii leat árvu, go buvdat eai gávdno šat. Čále muitalusa das mo don livččet birget doppe gos don ásat.
3. Guorahallet! Makkár **luondduealáhusat** leat din guovlluin? Válljehehket muhtin luondduealáhusa maid čuovvubehtet muhtin áigge. Čállet beaivegirjji! Árvvoštallet: Maid lehpet oahppan?
4. Digaštallet ja guorahallet: Makkár borramušaid ja ávdnasiid sáhttá luonddus (din guovllus) viežžat dan sadjái go buvdas? Mo dát lea luonddugáhtten?
5. Loga s. 16–31. Daga seammá ráido-notáhta girjásat ja gárvvis dán:

Atnit ávkki luonddus			
Boazu	Njuorju	Beana	Muorat, šattut ja urtasat
- bohccobierggu			

SIRKUMPOLÁRA EAMIÁLBMOGIID OSKKOLDAGAT

DÁN OASIS OAHPAT

- ▶ Sielu ja inua birra
- ▶ Mo sirkumpolára eamiálbmogat giitet ja gudnejahttet luonddu
- ▶ Maid noaidi bargá
- ▶ Mo olbmot ávvudedje stuora dáhpáhusaid eallimis

Kárta čájeha sirkumpolára guovlluid gos olbmot dorvvas-
tit luondduokui.

vuoiŋŋat oaidnemeahttun
fámur

inua luoddu/luonddu ja ávdna-
siid vuoiŋŋat

gutnejahttit čájehit árvvu

ránggáštit mávssahit

goavddis meavrresgárri

šiela ávnnas mii galgá suodja-
lit dahje buktit erenoamáš
fámurid dahje attáldagaid

eallinguoimmi moarssi dahje
irggi

gobiide ráigi dahje heivvolaš
vuoládus eatnamis

Sirkumpolára eamiálbmogat jáhkke ahte luoddu dahje
luonddus, eallis, olmos ja ávdnasis leat **vuoiŋŋat**.

Olmuin ja ealliin lea siellu, ja luoddu ja ávdnasiin lea
fas **inua**. Sii jáhkke maid ahte muhtin áddjá ássá má-
nus. Su sii gohčodit mánu áddján, ja son stivre buot
eatnama dáhpáhusaid. Ábiid nisu, Sedna fas ássá ábis
ja stivre buot mearaelliid.

Sirkumpolára eamiálbmogiidda leat eallit dehálaččat
jos sii galget birget. Sis leat iešguđet vuogit mo
gutnejahttit ja giitit luoddu/luonddu ja ealliid dan ovddas
maid fidnejit. Jos olbmot eai muite giitit luoddu/
luonddu ja ealliid, ja eai láhte čábbát luondduin,
sáhttet vuoiŋŋat **ránggáštit**.

Noaidi galgá dikšut olbmuid ja vuoiŋŋaid gaskavuo-
đaid. Noaidi gohčoduvvo Sibirjjá eamiálbmogiid
gaskkas namain šaman, ja Kalaallit Nunaat inuhkaid
gaskkas fas angakkoq. Sus lea **goavddis** maid geavaha
go noidoša.

Mánát ožžot **šiela** go riegádit. Nuorat deivet **eallin-
guoimmi** go orohagat geasset sirdet buori bivdosajiide.
Sii jurddašit ahte jápmánolbmuid sielut riegádit ođđa-
sit. Jápmánolmo rupmaša hávdádit **gobiide** maid
gokčet geđggiiguin.

LUOĐU DAHJE LUONDDU VUOINJAT

Mánu áddjá ja ábiid nisu, Sedna

Sirkumpolára eamiálbmogiin ii leat sivdni-deaddji dahje lpmil. Sii jáhkket ahte eana lea álo leamaš, muhto ii leat álo leamaš nu mo dál lea.

Inuhkat jáhkket ahte mánu áddjá ja ábiid nisu, Sedna, geahččaba bearrái ahte eatnamat ja ábit bissot nu mo galget.

Mánu áddjá lea stuoris ja lea gárvodan jieknaguovžžanáhkiin. Son ássá mánu. Doppe son čohkká ja čuovvu dárkilit

sállaša dan maid fidne bivddus, omd guliid dahje njuorjjuid

mielde mo olbmot rasset luođuin dahje luondduin ja elliin. Son stivre ulli ja fiervvá, dálkkiid ja mearrida geat galget šaddat áhpehisvuhtii. Ábiid nisu, Sedna fas orru ábis. Doppe son geahččá bearrái buot mearaelliid ja mearrida goas dahje gii oažžu **sállaša**.

Mánu áddjá ja Sedna stivreba olbmo eallima, elliid ja luođu/ luonddu nu ahte dat bissu nu mo galgá. Muitalusa Sedna birra sáhtát lohkat s. 41.

Vuoijnat sáhttet leat elliin, jávrrin, geđggiin...

Gula Gula

Gula gula

Nieida

Gánda

Gula máttut dál du čurvot

Manin attát eatnama duolvat

Mirkkoduuvvot

Goariduuvvot

Gula jiena

Nieida

Gánda

Gula máttaráhkuid jiena

Eana lea min buohkaid eadni

Dan jos goddit ieža jápmit

Leat go diktán iežat báidnot

Leat go ieš ge mielde gilvvus

Gula máttut dál dus jerret

Itgo don muite gos don vulget

Dus leat oappát

Dus leat vieljat

Lulli-amerihká arvevuovddiin

Ruonáeatnama geađgerittuin

Itgo don muite gos don vulget

Gula gula

Nieida

Gánda

Gula máttut dál du čurvot

Manin attát eatnama duolvat

Mirkkoduuvvot

Goariduuvvot

Gula gula

Nieida

Gánda

Gula máttaráhkuid jiena

Eana lea min buohkaid eadni

Dan jos goddit ieža jápmit

Siellu ja Inua

Sirkumpolára eamiálbmogat jurddašit ahte buot olbmuin ja elliin lea siellu. Váriin, jogain, duoddariin, geđggiin, muorain ja ávdnasiin lea fas Inua. **Inua lea duovdagiid ja ávdnasiid eallinfápmu** mii dikšu ja **nanne** oktavuodá gaskal olbmuid, elliid, luoddu/luonddu ja ávdnasiid. **Sielut leat máttut mat mearridit elliid ja olbmuid badjel.**

Olbmot fertejit árvvus atnit ja giitit elliid sielu ja luoddu/luonddu Inua vai eallimis manná bures. Jos dan eai muite, de sáhttet dat **ránggáštit**. Dalle sáhttet šaddat garra **muohtauđđasat** ja dálkkit mat cuvkejit min. Áhpi sáhtta dulvat is-soras stuorra bárrun ja gokčat buot eatnamiid. Danne go sirkumpolára guovlluin leat ollu eallit, de olbmot birgejit máilmmi buollašeamos guovllus. Ii leat imaš dalle ahte sii gudnejahttet sieluid ja Inua.

Dát ávdnasat leat leamaš muhtin máttu. Dain lea su siellu ja galget muittuhit su.

nanne dahká nannoseappot
máttut sii geat leat eallán ovdal min
ránggáštit mávssahit
muohtauđđasat muohta gahččá ja
 cuvke buot ja hávkada olbmuid

Govvosiin lea inua.

Noaidi-šaman-angakkoq čatná oktii buot vuoiŋŋaid

Angakkoq, šaman dahje noaidi lea sirkumpolára eamiálbmogiid servodaga bajimus, ja orohaga deháleamos ássi. Sus leat erenoamáš fámut ja attáldagat maid earát eai máhte.

Noaidi čatná oktii olbmuid, elliid ja luoddu/luonddu vuoiŋŋaid. Noaidi galgá **gulahallat** fámuiguin ja doalahit bahá vuoiŋŋaid eret orohagas. Sus leat noaidegázzi mat veahkehit su beassat vuoiŋŋaid máilbmái. Noaidegázzi sáhttet leat eallit, lottit dahje guolit. Jos olbmot eai muite árvvus atnit elliid ja luoddu/luonddu, de ferte noaidi mátkkoštit vuoiŋŋaid máilbmái ja ságastit ja čoavdit ášši nu ahte buot šaddá fas nu mo galgá. Gánda dahje

nieida **oahpahallagoahtá** noaidin go lea 12–13 jahkásaš. Noaidin heive son gii lea eatnis **goatus** gierdan váralaš diliid, dahje jos oappát ja vieljat leat jápmán **riegádettiin**. Jos son lea áidna gii **besttii heakka**, de son rehkenasto heivvolaš noaidin, go son lea fámoláš ja gierdá ollu. Noaiddis lea goavddis man son dearpá. Goavdás leat govvosat mat einnostit mo **dilálašvuodain** manná ja boahtteáiggi.

gulahallat hállat, hupmat
oahpahallagoahtá hárbhallagoahtá
goatus gos ohki (foster) šaddá ja gárvvistuvvo
riegádahttináigái
riegádettiin dan botta go riegádii
besttii heakka bisui eallin
dilálašvuodain diliin

Neneca vuoras čájeha ja dearpá goavdá.

Noidošepmi. Neneca.

Noaidi oahpai mo eallit ellet

Muhtumin lei fámolaš noaidi guhte háliidii geahččalit mo lea elliid eallin, ja nu son divttii iežas ođđasit rieğádit iešguđet eallin. Álggus son šattai guovžan. Dat lei váttess ja lossa eallin. Son lei álo vándjoleame. Vel seavdnjadin ge šattai vánddardit/vándjolit ja oheat borramuša. Dasto šattai njuorjun. Dalle son lei álo buorremielas ja stoahkalas ja vuojadii eará njuorjjuiguin fárrolaga báruid siste. Ii lean nu stuorra erohus olbmo ja njuorjju eallimis, dasgo maiddái njuorju sáhtta molsut hámi olmmožin ja leat čeahpes bivdi. Muhtumin dat bidje gillariid muohttagii seammá láhkái go olbmot dahke.

Muhtumin lei noaidi gumpen, muhto dalle son gal measta nealggui jámas dassázii go eará gumpet moraštišgohte su ja dadje: "Čuolas buress gitta jiknii iežat gaccaiguin ja geahččal čuovvut min go mii ruohttat." Dainnalágiin son oahpai bohccuid speadjat. Dasto šattai son moskosvuoksán ja báhkkanii gasku čorraga. Manneš šattai son boazun, muhto dalle son ii goassege nagodan jaska orrut ja lei álo váriid alde. Ii lean somá leat boazun. Dainnalágiin vásihii noaidi buot elliid eallima ja oahpai mo dat ellet.

Sedna – ábiid eadni

Sedna lei inuhkanieida gii biehttalii náita-leamis. Áhčči ránggášti su, ja náitti su muhtin beatnagii. Nieida ja beana manai-ga muhtin sullui eallit ovtas. Muhtin beaivvi go beana ii lean das, de bođii amas dievdu fatnasiin. Dievdu čurvii niidii ahte son galggai vuolgit su fárrui. Sedna oinnii vejolašvuoda beassat eret sullos ja njuikii amas dievddu fatnasii.

Go guhká leigga suhkan, de joavddai-ga dievddu gilážii. Sedna náitalii amas dievdduin. Fargga son fuomášii ahte dievdu ii lean dievdu, muhto loddi mii sáhtii molsašuvvat ja šaddat olmmožin. Sedna ballái ja háliidii beassat eret dievddus. Dan botta lei áhčči ohcamin su. Áhčči gávnnai su ja čiehkádii muhtin geđggiid duohkái dassá go loddi manai guollebivdui.

Nu fargga go loddi lei mannan, de áhčči ja Sedna guđiiga gili. Loddi joavddai ruoktot ja oinnii go fanas jávkkai. Son girdilii manŋgái ja ráhkadii hirpmus garra dálkki nu ahte fanas sugadii gar-rasit. Áhčči ballái ja bálkestii Sedna bad-jel fanasravdda. Sedna doalai ravddas ja ánuhii áhčis gádjut su. Dálki šattai garraseabbon, ja áhčči balai ahte fanas gopmána. Son čuoŋpai nieidda suorpmat eret. Suorpmat gahčče merrii ja šadde njuorjun, fálisin ja ollu eará mearaeallin. Ovdal go Sedna vuoju, áhčči dohppii nuppi čalmmi sus. Sedna vuoju mearabodnái ja eanavuolmáilbmái. Doppe son šattai dronnegin ja fáktegođii buot mearaelliid mat ledje leamaš su suorpmat.

Sedna áhčči bođii ruoktot fas. Muhtin beaivvi go lei lávus velohallamin, de bođii stuorra bárru ja dohppii su. Dál son ássá Sedna luhtte mearabodnis ja beana fákte uvssa.

Sedna lea dábálaččat šiega ja guos-suha daid mearaelliid maid olbmot dár-bašit. Muhtimin son doalaha mearaelliid iežas luhtte. Erenoamážit jos bivdit eai leat muitán mearaelliid vuoŋŋaide čájehit gudni ja árvvu. Olbmot dihtet ahte jos nel-got ja eai fidne mearaelliid bivddus, de leat sii suddun. Sedna dalle doallá mánáidis gitta, ja ii oaffaruša daid olbmuide. Eask-ka go olbmot átno ándagassii ja láhtte-gohte čábbát, de sáhtte njuorjjut máhccat bivdobáikkiide. Dávjá ferte noaidi ságastit Sednain ovdal go son luoitá mearaelliid.

GIITIT JA GÁHTTET LUOĐU DAHJE LUONDDU

Sirkumpolára eamiálbmogiid gaskkas lea dábálaš átnut ándagassii elliin dan ovddas go fertejit goddit sin. Sii oskot ahte ealli siellu sáhtta dalle ráfis mannat vuoiŋŋaid máilbmái. Sáhtta leat duođalaš ášši, jos ii muite gudnejahttit ja jearrat lobi eallis goddit su. Dalle ferte noaidi divvut dan mii lea boastut mannan. Noaidi ságastallá vuoiŋŋaiguin ja **oaffaruššá** sidjiide. Dan son dahká giitin dihte luonddu dan ovddas maid leat fidnen, ja maiddái vai bivdolihkku ja dearvvašvuohta ain galgá bistit.

oaffaruššá addá sidjiide bierggu ja eará buriid osiid eallis maid lea bivdán

Čuvččat njuovvamin bohcco bassi vuogi mielde.

Čuvčagánda njoarrá čázi njuorjju ala. Dan son dahká gudnejahttin dihte njuorjju.

Bohcco goddit dáhpáhuvvá rituálalaččat nenecaid gaskkas.

Máskkat, muorrabáccit ja govvosat

Caribou-inuhkat duddjojit máskkaid **rihkiiguin**. Máskkat govvidit iešguđet elliid dahje máttuid.

Máskkaid geavahit go galget oažžut oktavuoda muhtin sieluin. Muhtimin dárbbášit oažžut oktavuoda eallisieluiguin, vai ožžot fámu dan badjel ja sáhttet doalvvuhit elliid olbmuid bivdosajiide. Noaidi geavaha máskka go orohaga olbmot dárbbášit buori bivddu ja guolásteami. Máskkaid geavahit maiddái go ávvudit muhtin **mearkabeaivvi**.

Máskkaid, dánssaid ja lávlagiid bokte sii muittašit máttuid. Máskkat dahket vejolažžan “mátkkoštit” dološáiggiide, ja dološáiggiid viežžat dálááigái.

First Nations álbmoga gaskkas fas lea dábálaš duddjot muorrabácciid. Muorrabácciid ceggejit johkagáttiide dahje dehálaš bivdosajiide. Bázzi várjalea váralaš vuoiŋgaid vuostá. Dat sáhtta maid buktit bivdolišku. Muhtin muorrabácciid oaffaruššet borramuša dahje osiid sállas.

Sibirjjás lea dábálaš muorrabácciid činjahit bearraliiguin ja silkkiiguin.

rihkiiguin rievddahagaiguin, muorraosiiguin mat rivdet mearragáddái

mearkabeaivvi beaivi mas lea erenoamáš mearkkašupmi

Muorrabázzegovvosat leat dábálaččat ollu sirkumpolára eamiálbmogiid gaskkas. Dát lea First Nations álbmoga muorrabázzegovus. First Nations ássat Kanadas.

Muorrabázzi. Ketchikan, Alaska.

Guovžamáška. Neneca.

Neneca muorragovus.

Mo sáhtttá geavvat jos olmmoš ii árvvus ane luonddu láhjiid

láhjiid skeaŋkkaid

Muhtumin lei náittosbárra. Soai eliiga bivdduin. Isit lei čeahpes bivdi ja gottii ollu bohccuid. Muhtumin lávii son njuorjjuid bivdit, ja son lei seamma čeahpes bivdi eatnamis go meara alde. Go eamit málestii, de son álo váruhii ahte ii mihkkege bálkestuvvo. Son vieččai álo dan maid isit lei bivdán ja málestii rivttes vugiin, ja son muittii álo addit čázi mearaelliide maid isit lei bivdán, giitosiin go lei suovvan su goddit sin. Isit ii goddán eambbo go dan maid dárbbasaigga, ja soai eliiga lihkolaččat ovttas.

Muhtun jagi soai guđiiga iežaska gili ja ásaiduvai-ga guhkás eret olbmui muhtun báikái gos ii oktage lean orron guhkes áigái. Go muhtun áigi lei vássán, de eamit váibbai garra barggus. Čuoikkat givssidedje su ii ge son áibbašan šat geassái. Son sávai ahte isit ii galggaše bivddus oažžut maidege danne go son lei dolkan málesteamis. Muhtun beaivvi go isit buvttii bohcco maid lei bivdán, oinnii son guoros gievnni das lahka. Son válddii gievnni ja bijai dan bohcco oaivái ii ge šat dahkan maidege bohccuin.

Dan manjel orui isit massime bivdolišku. Sálaš uhccánišgođii ja beaivvis beaivái šattai mannat ain dobbelii vai gávdná borramuša. Muhtun beaivvi bođii guorosgiedaid ruoktot ja dajai ahte dál nealguba dálvá. Borramušvallji nohkagođii ja loahpas sudnos ii lean šat mihkkege. Ja nu nohke sudnos fámut. Isit imaštalai gal, muhto ii ádden manne bivdoliškku lei jávkan. Muhtun beaivvi go lei bivddus, de oinnii juoidá mii guosai duodara badjel. Rahčamiin son viimmat joksagođii dan. Son gulai ahte dajai: –Hu –Hu! Gii válddášii gievnni eret mu oaivvis? Álggus son gáttii ahte lea olmmoš, muhto de fuomášii ahte lea boazu. Son doapmalii luvvet gievnni. De dajai boazu sutnje: –Vaikko lea du iežat eamit gii lea dán mu vuostá dahkan, de áiggun fuolahit ahte bivdoliškku fas dutnje máheccá. Ihttin galggat gávdnat olu bivdoelliid.

Iddedis dáhpáhuvai nu go boazu lei dadjan ja son fuomášii olles bohccočorrage, muhto go son lei nu

návccahuvvan, de son ii nagodan fáhtet go ovtta bohcco. Go bođii ruoktot, de válddii eamit bohcco ja málestii vai beasaiga boradit. Go leigga boradan, de dajai isit: –Dahket go don maidege dieinna bohccuin maid mun duvle godden, dieinna mii jávkkai? Eamit vástidii: –Mun bidjen gievnni dan oaivái, muhto dan in áiggo goasse šat dahkat. Muhtun áiggi orui dat boazu mas lei leamaš gievdni oaivvis, oalle lahka sudno ruovttu, muhto de jávkkai fas. Dál lei bivdolihkku máhccan ja dan rájes lei eamit hui dárkil dainna mo giedahalai sállas. Soai barggaiga garrasit ja sudnos lei doarvái borramuš.

Nenecat oaffaruššet oasi sállas is luoduvuoigŋaide.

EALLIMA DÁHPÁHUSAID MEANUT

Riegádeapmi ja šiella

Sirkumpolára eamiálbmogiidda lea mánná stuorra riggodahkan. Máná oažžun lokte bára árvvu orohagas. Mánu áddjá lea dehálaš fápmu dahje vuoigna. Bárat geain leat váttisvuođat mánáid oažžut, bivdet mánu ádjás veahki. Sii jáhkket ahte mánu áddjá stivre **sahkaneami**.

Go mánná lea riegádan, de son oažžu nammasielu, dahje šiela. Namma lea dábálaččat leamaš muhtin máttus, ja dan mielde čuovvu su siellu. Máná oažžu dalle dan olbmo sielu mas leat su eallinfámút ja buorit **iešvuođat**. Dasa lassin oažžu mánná iešguđet šielaide skeaŋkan. Muhtimin oažžu gáhkkojulggiid vai šaddá falli kajáhka **meallut**, dahje soaitá oažžut guovžžabániid vai šaddá gievra ja **sávri** dego guovža.

Muhtin šielat várjalit máná bahávuođain ja veahkeha máná ollašuhttit iežas áigumušaid. Dáhpáhuvvá maid ahte vielpát ožžot šiela. Dábálaš lea henget beatnatčeabehii geađggi mii lei gahččan **loddebávtis**. Dákkár geađgi lea snáhpis ja gievra. Sii jáhkket ahte vielpis dalle oažžu seammá buriid iešvuođaid.

Sámiid gaskkas lea leamaš, ja lea ain dábálaš henget šelges šiela máná **geađu** bajil vai eatnanvuložat eai lonuhan su.

Morššačalán činghuvvon šiellan.

sahkaneami ogi (foster) álgima ja šaddama goaŋus **iešvuođat** olbmo iešvuođat čájehit dahje muitalit makár son lea. Sáhtta leat viššal dahje láiki

meallut áirruin dahje meiliin hoigat kajáhka ovddos **sávri** gievra, ii vuollán nu johtilit ja nagoda guhká bargat

loddebávtis bávttis gos ássat ollu lottit

geađu mánná veallá geađu/ gietkkama siste álggus go lea njuorat mánná (aiddo riegádan)

Davvi Ruošša eamiálbmogiin lea dábbálaš boahkánii henget šielá. Dat sáhttet leat guovžžagaccat dahje eará.

Inuhka bearaš geasseorohagas Kalaallit Nunaatas.

Njuoratmáná geaŋus/gietkkamis. Nenecaálbmot.

Eallinguoimmi deaivat ja áсахit bearraša

Go áigi čuvvgoda ja lieggaset dálkkít šaddet, čoahkkanit sirkumpolára eami-álbmogat **geasseorohagaide**. Sii bohtet iešguđet guovlluin. Muhtin sajiin leat dovddus buorit bivdosajit ja danne ollu olbmot čoahkkanit dohko. **Doppe deaivvadit ja ožžot ođđa skihpáriid geaiguin suohtastallat ja gilvvohallat.** Dalle lea lunddolaš ahte nuorat gaskal 16 ja 20 jagi gávdnet **guoimmi**.

Nieida ja gánda deaivvadeaba dahje lii-kosteaba guđet guoibmái. Gánda rievda nieidda váhnemiid ásodagas ja váldá su iežas fárrui ja gidde su dasa iežas áso-dahkii. Nieida galgá garrasit vuostálastit ja viggat beasadit. Go son lea biddjon gitta, galgá son čohkkát **renkkos** golbma beaivvi **selggos** gándii ja su bearrašii.

Nieida ii rehkenasto **rávisolmmožin** ov-dal go lea riegádahtán vuosttaš máná. Easkka dalle beassá ollislaččat oassálastit bearašeallimii. Ovdal dan galget gándda nissonfuolkkit **áimmahuššat** sálláša maid son buktá orohahkii. Mánná lea stuorra riggodahkan bárrii, ja erenoamážit albmái dahje divdui, go dat čájeha ahte son bihtá bearraša biebmat.

geasseorohagaide guovlluide gos ášset dušše geasset

guoimmi irggi dahje moarssi

renkkos beaŋkkas

selggos sealgi dušše oidno

rávisolmmožin ollesolmmožin

áimmahuššat vurket ja málitit

Nunavuta inuhkat bivddus geasse-orohagas. Kanada.

Bálkestahttit áibmui lea dábálaš suohtastallan-
vuohki. Alaska.

Inupiahta nieida dánsumin. Alaska.

Geasseorohat Kalaallit Nunaatas. Ráhkkanearmen fálesbivdui.

Buohcuvuohta, jápmin ja hávdádeapmi

Sirkumpolára eamiálbmogat jáhkket ahte buohcuvuohta lea bahás vuoiŋŋat mat **čákŋet** olbmo rupmašii baháid dahkat. Jos olmmoš buohccá, de ferte noaidi ohcat siva dasa manne bahás vuoiŋŋat dáhttot olbmo **ráŋggáštit**. Dalle son manná nuppi máilbmái ja **ráđđádallá** vuoiŋŋain ja geahččala divvut dan mii lei boastut geavvan ja mo son sáhttá njulget dili vai olmmoš dearvvasmuvvá fas. Muhtimin geavvá nu ahte noaidi ii biđe veahkehit ja olmmoš jápmá.

Sii jáhkket ahte olbmo siellu luovvana rupmašis go olmmoš jápmá. Dat manná guovssahasaid bálgáid mielde albmái jápmán **máttuid** lusa, dahje jábmiid vuolitmáilbmái mii lea mearas. Doppe lea **hávski** ja ollu biebmu nu go njuorjjut ja eará mearaeallit. Dohko besset dušše sii geat duššet merrii. Almmis leat dušše muorjjit ja garjját borramuššan. Muhtimin boahtá siellu fas ruovttoluotta ja riegáda ođđasit jos **njuorat mánná** oažžu jápmán olbmo nama. Dalle gohčoduvvo namain: nammašiella.

Jápmán olbmo rupmaša bidje **báktelomiide** dahje gobiide luodus/luonddu ja barde geđggiid ala vai **boraspiret** eai gaikkodan hávdesajiid. Muhtin hávdđiin leat gávdnon **reaiddut** mat galge leat ávkin go siellu joavddai nuppi máilbmái. Dákkár reaiddut sáhtte leat **áren** dahje niibi.

čákŋet mannet sisa
ráŋggáštit mávssahit
ráđđádallá ságastallá ja gulahallá

máttuid sii geat elle ovdal min
hávski buorre ja somá
njuorat mánná aiddoriegádan mánná
báktelomiide vuogas ráigi dahje hoallu bávttis
boraspiret eallit mat borret eará elliid ja maiddái ráppiid ja jápmán olbmuid
reaiddut atnuávdnasat
áren muhtinlágan njuolla dahje sáiti mainna bivdet fálláid ja njuorjjuid

Hávdi Čukčamearragáttis.

SIVDNIDANMUITALUSAT

Buot álbmogat imaštit mo máilbmi, eallit ja olbmot leat šaddan. Buot álbmogiin leat iežaset muitalusat ja jáhkut dan birra.

Vuoražas ja fális

Ná čilgejit Inupiahta-álbmot mo sin njárga sivdniduvvui.

Áhpi lei geahčemeahttun. Vuoražas doarridii garra bieka ja headis ozai eatnama gosa son sáhtii bisánit soajáidis vuoŋŋastahttit. Go son lei measta vuollánan, de orui dego čáhci duoldagođii su vuolábealde. Sevdnjes ealát iđistii čiekŋalassas – issoras stuorra mearaealli. Jiehtanaslágan ealli mii lei nu stuoris ahte devdii olles oaidnomeari. Dat loktanii menddo áibmui ja rohttii áimmu. Dasto dat bálkestahtii iežas fas báruid sisa. Issoras stuorra beahcet steaččehii čázeoaivái seammás go buokčálii. Beahcet jávkkai áhpái, muhto Vuoražas vuorddašii. Son diđii ahte ealli ferte fargga fas čázeoaivái áimmu rohttet, ja dalle son háliidii leat gárvvis. Ja duođaid, stuorra fállágorut idii fas čázeoaivái ja rohttii áimmu. Vuoražas lei vuordimin, áren (harpun) lei gárvvis. Son bázii áreniin ja deaivvai fállá oaivái. Oarra (báddi) čavggai ja dál šattai guhkes, lossa rohttestallan sudno gaskkas. Ovta čalbmeravkaleamis orui ahte fális lei vuoittáhallon, nuppis fas fertii Vuoražas buot fámuiguin doallat go stuorra gievrassas fális bonjahalai ja vikkai Vuoražasa rohttet čiekŋalassii. Dađistaga oarra loačcai ja viimmat lei fális vuoittáhallon ja heagga hiltát nogai. Stuurra fállá gorut lei stuoris ja allánii mealgat báruid badjel. Vuoražas geahčadii ja árvvoštalai duđavaččat. Dál lea dás eana, jurddašii son. Dán eatnamis lea vejolaš olbmuide eallit buori eallima.

Eana almmis

Ná jurddašit Caribou-inuhkat mo ođđasitriegádeapmi dáhpáhuvvá.

Albmi lea stuorra riika. Dan riikkas leat ollu ráiggit. Dáid ráiggiid mii gohčodit nástin. Almmiriikkas orru Pana (nisu-doppe-badjin). Son lea fámoláš vuoigŋa. Su lusa mannet jápmán olbmuid sielut. Muhtimin go ollu olbmot jápmet, leat su luhtte ollu olbmot. Go juoga doppe golgá badjel ravdda, de dat golget násttiid čađa ja šaddet muohtan ja arvin. Sielut riegádit ođđasit Pana luhtte, ja mánnu buktá daid fas ruovttoluotta eatnamii. Go it oainne mánu, de lea das ollu bargu ja hoahpu veahkehit Pana oaččuhit olbmuid sieluid fas ruovttoluotta eatnamii. Muhtin sielut šaddet olmmožin fas, ja eará sielut šaddet eallin dahje šaddun. Nie manná eallin viidáseappot – geahčemeahttumit.

Čukča oaffaruššá bierggu luonddu vuoigŋaide. Davvi Ruošša sirkumpolára eami-álbmogat oaffaruššet luonddu vuoigŋaide.

LOGA S. 35 JA VÁSTIT

1. Maid sirkumpolára eamiálbmogat oskot ahte leat juohke sajis luonddus?
2. Maid dárbbášit sirkumpolára eamiálbmogat, jos galget birget?
3. Mii sáhtttá geavvat jos olbmot eai muitte giitit luonddu?
4. Maid bargá noaidi?
5. Maid ožžot mánát go riegádit?
6. Maid sii jáhkket geavvá maŋŋá jápmima?

DAGA JA OAHPA EAMBBO

1. Loga: "Giitit ja gáhttet luonddu" s. 42–45.
Namut guokte vuogi mo sirkumpolára eamiálbmogat giitet ja **gáhttejit** luonddu.
2. Gehččet filmma: "*Ofelaš*" maid Nils Gaup lea dahkan.
3. Juoiget Mari Boiniin ovttas, *Gula Gula!* Maid muitala dát teaksta? Ságastallet joavkkuin.
4. Hárjehala jitnosit lohkat muitalusaid dán ka-pihttalis. Jitnositlohkan gáibida hárjehallama vai šaddá njuovžil ja čielggas. Dialoga galgá leat ealas. Jos leat váttis sánit ja doahpagat, de ferte ovdagihtii/ ovddalgihtii ohcat daid mearkkašumiid.

gáhttejit suddjejit, várjalit

Olbmot geat dorvvastit luondduoscui, jurddašit
ahte guovssahas lea luodda jábmiiidriikii.

5. Duddjohket muoras smávva govvosiid
mávssolaš elliiguin.
6. Gehččet filmma: *Min bror Björnen. Disney.*
Maid dát filbma muitala álbmoga oskku birra?

SÁMIID LUONDDUOSKKOLDAT

Ovdal go sápmelaččat ohppe risttalaš-vuođa birra, lei sis sin iežaset osku. Sii **bálvaledje** luondduipmiliid. Dan sii dahke vai ipmilat galget leat šiega ja buktit buorre dálkki ja borramuša nugo meahcielliid, guliid ja murjjiid.

Sápmelaččat jurddašedje ahte ledje guokte máilmmi. Min máilbmii ja nubbi máilbmii mii lei oaidnemeahtun. Min máilmmis ledje eana, eallit, olbmot, noaidit ja sieiddit. Dat lei olbmuid eallima várás maid sii oidne ja dovde.

Nuppi máilmmis ásse **máttuid** ja luondduipmiliid **vuoiŋnat**. Nuppi máilmmi gohčodedje maid **Sáivun** dahje Sávján. Dohko manne jápmán olbmuid sielut. Doppe sii riegádedje ođđasit ja šadde vuoigŋan. Vuoiŋnat **čákŋe** olbmuide, elliide, váriide, jo-gaide, muoraide ja buot eará sajiide luonddus. Vuoiŋnat sáhtte veahkehit dahje ránggáštít olbmuid. Noaidi máhtii **gulahallat** vuoiŋgaiguin.

Dološ sámiide ledje **luondduláhjit** dehálaččat jos sii galge birget. Luondu attii olbmuid buot maid sii dárbbasjedje eallimis. Danne sii giite luonddu ja **oaffarušše** fas sidjiide oasi das maid fidnejedje bivddus.

bálvaledje gudnejahtte, čájehedje ahte árvvus atne

máttuid álgoolbmot

vuoiŋgat sielut, oaidnemeahtun fámut, ássat olbmuid, ja elliid "siste" ja luonddugáhppálagain

Sáivu vuoiŋgaid ja jábmiid máilbmi

čákne manne sisa, válde ruoktun

gulahallat ságastit, háleštit, áddet

luondduláhjit luondduskeanekat, omd. muorjjit, biergu, náhkkit ja muorat

oaffarušše adde, skenkejedje

BEAIVVÁŠÁLBMOGA RIIKA

Dás sáhtát lohkat maid sámi mánát ohppe go jerre eatnama ja eallima álggu birra.

Ipmil sivdnida beaivvášálbmoga riikka

Ovdal go ođđa máilbmi šattai, váccašii Ipmil jávregáttis. Doppe lei romis vuoigŋa mii boktalii eatnanvulošvuoigŋaid.

Eatnanvulošvuoigŋat ráhkadedje hirbmat rieja ja huikasa. Ipmil ii likon dasa maid son gulai. Son čurvii vuoigŋaide: “Orrot jaska, buot vuoigŋat! Allet ráfehuhte mu!” Muhto vuoigŋat jotke ain čuorvumiin, lávlumiin, huikimiin ja ráhkumiin. Ipmil suhtai ja jurdilii: “Eatnanvulošvuoigŋat galmistit sивvui. Mun ferten gohččut Beaivvi, iežan bártni boahtit deike. Sus leat liegga suotnjarat maiguin son sáhtta jaskkodahttit eatnanvuložiid. Son čurvii: “Beaivi, bija duolljebihtáid sabehiid vuollái ja doama deike bisánkeahtta. Doama deike áhčát lusa.”

Beaivi bodii. Su sabehat šealgádedje dego silbbat ja čuovgi sabetluottat čuvgejedje ija. Beaivvi bártnit gohčodit dáid otná dan beaivvi Beaivvi geaidnun, dahje lodderáidalassan.

Ipmil dajai iežas bárdnái: “Mun hálidan sivdnidit ođđa ja buoret máilmmi. Ođđa máilbmi galgá leat nu čáppa ahte eatnanvulošvuoigŋat girdilit eret go oidnet dan. Dasa mun dárbbášan du veahki, bártnážan.” Beaivi vástidii: “Lohpidan báittit ja čuovgat du ođđa máilmmi badjel.”

Ipmil dárbbášii álddu go áiggui sivdnidit ođđa máilmmi. Son vieččai álddoža mii njolggástii Bassiváris. Dan son ieš njuovai ja bálkestii dávtti jávrái gos eatnanvuložat ásse. “Dávttis galgabehtet hukset šalddi gaskal sevdnjes eatnanvulošmáilmmi ja almmi. Bálkán oažžubehtet dávttiid go ođđa máilmmi ássit oaffaruššet ipmiliidda.” Vuoigŋat doapmaledje hukset šalddi, man bokte Ipmil sivdnidii ođđa máilmmi.

Álddu juolggit šadde máilmmi goadádasan. Biergu šattai eanan. Varrasuonat šadde johkan, ja guolggat šadde mearihis vuovdin. Váimmu son rokkai eatnamii. Boazoguođoheaddji ain otnge sáhtta gullat váimmu julkimin go son jaskadit čohkká várrenjunis ja guođoha ealus. Álddoža oaivvis Ipmil sivdnidii albmeasi, vai beaivváš ii boalddáše ođđa máilmmi. Álddu morašlaš čalmmiid son darvvihii albmeassái. Dat šadde Iđitguovssonástin ja Eahkedisguovssonástin.

Nie huksii Ipmil dan ođđa máilmmi mas mii otnge ássat. Ráđđejeaddjin dán ođđa máilmmis lea Beaivi. Son báittii, čuvgehii ja liggii máilmmi nu ahte eatnanvuložat jaskkodedje.

Olbmot mat šaddagohte ođđa máilbmái, ledje Beaivvi bártnit.

NOIDOŠEAPMI

DÁN OASIS OAHPAT

- Geat ledje noaidi veahkit
- Mii goavddis lei
- Mat ledje sámii deháleamos ipmilat
- Mii lei sieidi

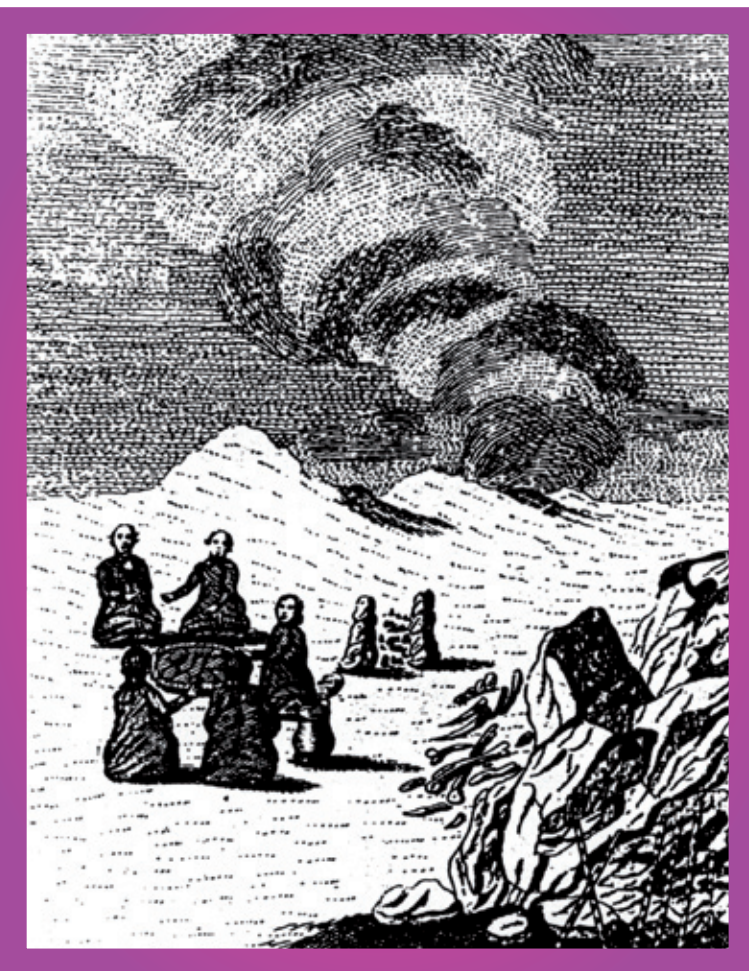
Noidošan sátni muitala mo sámii čadáhedje iežaset oskku. Noaidi noidoši. Dasa son geavahii goavdá. **Ipmiliid govvosat** ledje goavdá málejuvvon.

Bieggaoimmái, Čáhceolmmái ja Máttaráhkká ledje dehálaš ipmilat. Dat masa vuorbi bisánii go noaidi lei dearpan goavdá, muitalii mo bivdu, dálki dahje eallin šattai ovddosguvlui.

Noaidi oaffarušai sieidái oasi sállasii vai bivdolihkku ain bisoši. Sieidi sáhtii leat erenoamáš geađgi dahje várri luonddu.

Luonddu ja luonduelliid galggai **árvvus atnit**. Badjelmeari geavaheapmi ja nuoskkideapmi ii lean lohpi.

Ipmiliid govvosat govat ipmiliin
árvvus atnit gudnejahttit

Noaidi oaffaruššamin
luondduipmiliidda.

oaidnemeahttun ii oidno
bivdosajiid báikkit dahje sajit
gos lea buorre bivdu
einnostit spovet
ráđđádallat gulahallat, ságastit
sállas das maid lei fidnen
bivddus, omd gottis, njuorjjus
movttegat ilus

NOAIDI

Noaidi lei siidda vuoiŋnalaš hoavda.

Son diđii buot **oaidnemeahttun** máilmmi, *Sáivvu/Sávja* birra. Dollagáddi lei noidošansadji. Dolla veahkehii noaidi oažžut oktavuoda nuppi máilmmiin. Noaidi manai dola bokte nuppi máilbmái dahje áibmui. Dása son dárbbasii noaidegáccii veahkkii. Noaidegázzin sáhte leat sarvvis, loddii dahje guolli.

Noaidi bargu

Noaidi galggai viežžat dieđuid eará báikkiid, dahje **bivdosajiid** birra. Dasa lassin son galggai **einnostit** boahhteáiggi, ja ohcat elliid ja gottiid. Dikšut ja buoridit siiddaolbmuid dearvvašvuoda lei maid su bargu. Son galggai máhttit **ráđđádallat** jápmán fulkkiiguin Sáivvus/Sávjjas. **Hui dehálaš bargu lei oaffaruššat luondduipmiliidda.** Dalle válddii oasi **sállas**. Dainna son vuoddadii sieidegeađggi. Dán láhkai šadde luondduipmiliid vuoiŋgat **movttegat**, ja bivdolihkku ja dearvvašvuhta ain bisttii.

Goavddis, bállin ja vuorbi.

Goavddis

Goavddis dahje meavrresgárri lei noaidi **bargoreaidu**. Noaidi dárbbášii goavdá go galggai einnostit bivddu dahje dálkki. Goavdá duddjojedje erenoamáš muoras mii šattai **suoivanis**. Ala biddjui **sistenáhkki**. Leaibemuorabárkkus dahje gottevaras dahke **máihlli** mainna málejedje govaid goavdá. Goavdáin ledje govat ipmiliin ja elliin. Noaidi dearppai goavdá **bállimiin** ja govaid alde njuikkui **čoarveriekkis** man gohčodedje **vuorbin**. Gosa vuorbi loahpas bisánii, nu dat šattai bivdu dahje dálki. Noaidi geavahii ja dearppai goavdá maiddái jos áiggui nuppi máilbmái ráđđádallat ja oažžut veahki jápmán fulkkiin dahje noiddiin.

bargoreaidu juoga maid dárbbáša jos galgá barggu čađahit. Omd. dihtor, čalbme glásat, sahá, veahčir

suoivanis doppe gosa beaivváš ii ole

sistenáhkki navilduvvon ja dipmaduvvon náhkki

máihlli golgi

čoarveriekkis riekkis duddjon čoarvvis

vuorbin veaiki. Julev- ja máttá Sámis gohčodedje árpan

lebbii buvttii

bálvaledje gudnejahtte, adde skeanjkaid

bajándálkki buljarda áimmus go liegga ja galbma áimmut deaivvadit

riđu garra biekká

álddagasa čuovggeha almmis ja bajándálki čuovvu

bassi alla árvosaš

osttu oažžu go duolddaha leaibemuora bárkku maid lea faskon ovssiin

goavdá maid noaidi dearpá

sálláša dan maid lea fidnen bivddus omd. guoli dahje gotti

bonjai sirdii, muddii, rievdadii, doalvvui, jorahii

gottit "villa bohccot", bohccot main ii leat mearka

bivdorokkiide rokkiide maid ledje goivon bivdin dihte vai eallit galge gahččat dohko

riegádeamis go galggai oažžut máná

máttuid sii geat elle ovdal min

ohkin čuolbma mii stuorru dađis ja šaddagoahhtá mánnán eatni goaŋus

suodjalii várjalii, geahčai bearrái ahte bahávuodát eai bastán

árranis dollasajis

gánda bárdni

bárbmolottiid lottiid mat mannet máttás/ lulás čakčat ja bohtet fas Sápmai giđđat

boaššu sadji lávus gos ledje borramušat

Luondduipmilat

	BEAIVI lei ipmil mii doalvvui eret buollašiid, muohttaga, jienaid ja seavdnjadasa. Dat buvttii lieggasa ja geasi. Beaivi lei okta daid deháleamos luondduipmiliin go dat lebbii čuovgga ja lieggasa miehtá máilmmi. Olbmot viššalit bálvaledje Beaivvi go dat lea eallima álgu. Dološ sámit jurddašedje ahte sii ledje Beaivvášis vuolgán. Sii gohčodedje iežaset beaivvášálbmogin.
	Sámiid ipmilat ledje ollu sajiin luonddus. IPMIL lei bajimusas, muhto guhkkín eret olbmo máilmmis. Ipmila lagamus lei DIERPMIS. NISSONIPMILAT ledje dehálaččat riegádeamis ja bajásšaddamis. MÁTTARÁHKKÁ lei bajimus nissonipmil. Sus ledje golbma nieidda: Sáráhká, Juoksáhká ja Uksáhká. Máttaráhká dagai máttuid sieluin rupmaša ja attii dan Sáráhkái.
	DIERPMIS buvttii bajándálkki, riđu, álddagasa ja arvvi ja buhtistii áimmu. Olbmot viššalit bálvaledje su. Dat attii buorre šattu ja doalahii olbmorupmaša buhtisin ja dearvvasin. SÁRÁHKKÁ várjalii ja veahkehii riegádahttit máná. Sáráhká bijai dan nissona gottui ja divttii šaddat ohkin ja mánnán. Lassin son suodjalii isida ja goađi. Sáráhká orui árranis.
LEAIBEOLMMÁI lei meahcástanipmil. Leaibemuorra lei bassi muorra, ja dan osttu geavahedje vuoidat dahje málet goavdá govvošiid. Guovžabivddus lei Leaibeolmmái hui dehálaš. Dasa galggai bálvalit ja addit buori sálláša, muđui sáhtii guovža goddit sin.	 JUOKSÁHKKÁ várjalii gándamánáid ja attii daidda bivdosearaid. Juoksáhká sáhtii eatnigoaŋus nuppástuhttit ogi nieiddas gándii.
ČÁHCEOLMMÁI lei guolástanipmil. Son sáddii guliid guolásteddjiide. Lei dábálaš oaffaruššat muhtin sieidegeađgái johkagáttis dahje jávregáttis vai manai bures bivddus.	 UKSÁHKKÁ fas orui ukša-šielmmá vuolde ja várjalii goahteuvssa ja goađi ássiid. Son várjalii máná lihkohisvuodas.
 BIEGGAOLMMÁI sáhtii leat garas ja gievra, muhto maddái ládis ja šiega. Olbmot viššalit bálvaledje su vai dat bonjai biekkaid nu ahte gottit manne bivdorokkiide.	Muhtin nissonipmilat veahkehedje ja várjaledje luonddu. BÁRBMOÁHKKÁ bearráigeačhai bárbmolottiid vai dearvan bohte bárbpmus. BOAŠŠOÁHKKÁ orui boaššu vuolde ja attii bivdolišku.

LUONDDU BASSIBÁIKKIT

Sámit jáhkke ahte ledje vuoiŋnat juohke sajis luondus, muhto muhtin báikkit ledje **bassibáikkít**. **Dat sáhtii leat čalbmáičuohcci geađgi dahje erenoamáš várri**. Jos dat lei geađgi, de gohčodedje bassibáikki namain Sieidi. Jos dat lei várri, de gohčoduvvui Áldan.

Juohke siiddas lei iežas sieidi, muhto bearrašis dahje **ovttaskas olbmós** maid sáhtii leat iežas sieidi. Sieidái oaffarušše oasi **sállašis** maid ledje bivdán. Noaidi ja siidda albmát dahje dievddut **njuovve** sállaša **boaššu** duohken. Njuovvanbáikái eai ožžon nissonat boahtit. Dasto vušše bierggu ja boradedje gallás.

Maŋŋá boradeami válddii noaidi dávttiid, vara ja buoiddi ja manai sieiddi lusa ja oaffarušai dasa. Sálaš sáhtii leat **jievjaheargi** dahje **rotnu**. Dain lei alla árvu. Jos sieidi lei geađgi, de vuide dan varain ja buiddiin. Dávttiid **barde** birra geađggi. **Guolásteaddjit** vuide geađggi guolevuojain. Vuoidin sáhtii leat siidda boarraseamos dahje **oaivámuš**. Sieiddi lusa eai ožžon lahkanit beatnagat ja **náitalkeahtes** nieiddat.

Vuosttaš geardde go sieidi geavahuvvui oaffarbáikin, de goivo ráiggi gosa bidje **gotteoaiivi**. Čoarvvit galge leat **bajožis** vai sáhtte henggestit silbačijnaid ja eará divrras ávdnasiid dasa. Sámit oaffarušše luonddu vuoiŋnaide vai sii galge leat movttagat ja ain bisuhit sin bivdolišku.

bassibáikkít báikkít mat ledje bassi

čalbmáičuohcci erenoamáš **ovttaskas olbmós** okta olmmoš

sállašis das maid fidnii bivddus

njuovve njuovvat

boaššu lea siskkimušas lávus

albmáid dievdduid

jievjaheargi čuvgesguolggat boazu/goddi

rotnu áldu mas ii leat miessi

barde borde

guolásteaddjit sii geat bivdet guliid

oaivámuš hoavda

náitalkeahtes eai leat náitalan

gotteoaiivi "villa bohcco" oaivvi

bajožis galge oidnot

Ceavccageađgi Unjárggas lea
sieidegeađgi ja dovddus mieh-
tá Sámi, go dat lea nu stuoris ja
čalbmáičuohcci.

Sieidi-muitalus

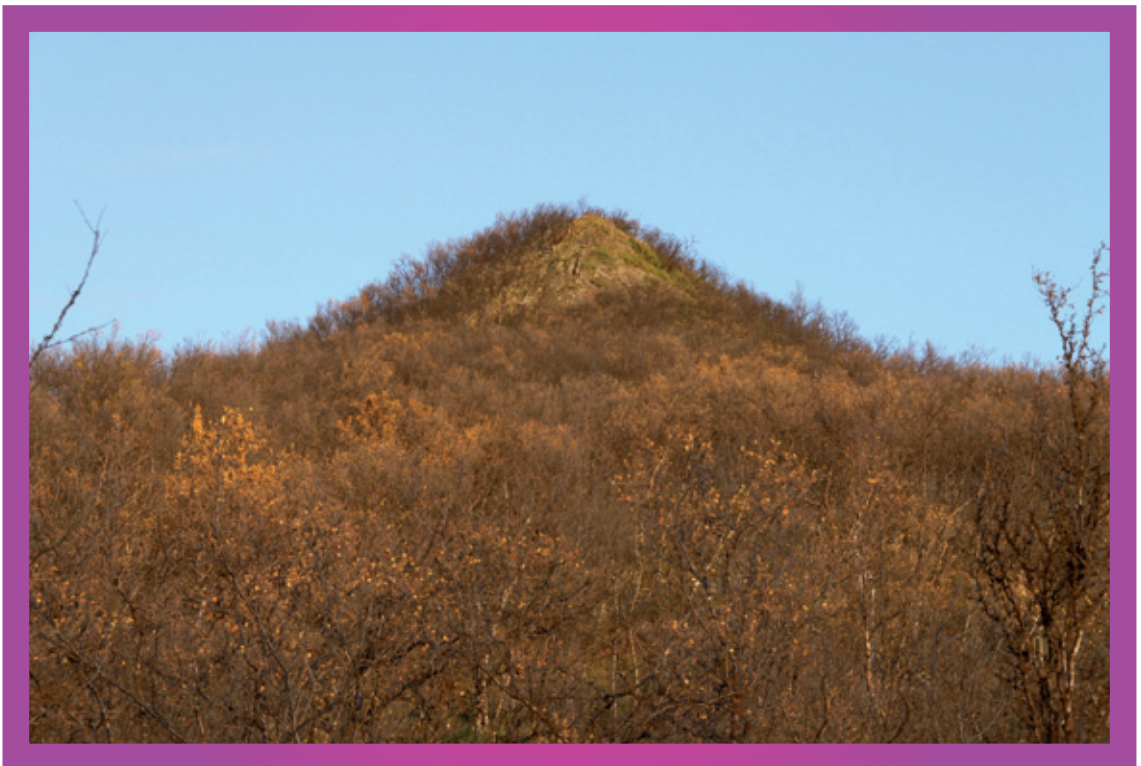
Muhtimin lei dievdu gean namma lei Ánde. Son lei ráhkásmuvvan Ellii. Muhto Ánde lei geafi ja sus eai lean doarvái gihlit maid skenket Ellii soagnus. Ánde didii muhtin sieidegeađggi váris. Doppe ledje ollu silbbat ja gollit ja eará ávkkálaš ávdnasat maid olbmot ledje oaffaruššan sieidái. Daid son áiggui viežžat go sevnjodii. Dalle sus leat doarvái gihlit moarsái. Šattai eahket. Sevnjodii. Ánde njágai sieidegeađggi lusa. Son ii váldán buot, muhto duđai mottiin stuorra čeabetčijnain.

Go son goahtái ollii, de son buohccái nu garrasit ahte ii goasse ovdal lean dovdan dákkár bákčasiid. Son árvidii dakkaviđe ahte buohcuvuohta šattai danne go son lei suoládan silbbaid sieidegeađggis. Nuppi idit son doalvvui buot fas ruovttoluotta ja hejggii silbbaid fas čábbát čorvviide. Son dearvvašmuvai dallán fas.

Mo Ándde irggástallan fearániin manai, ii oktage dieđe.

Murggiidgahperas lea don doložis leamaš erenoamáš bákti go das lea imašlaš hápmi.

Álda.

Sieidi.

NOAIDEMUITALUSAT

Noaidi Pirak

Lars Pirak, Ruota sámi duojár 1932–2008, muitala noaidi Pirak birra: Mu eadni Stina lávii dáid sániiguin juoigat noaidi Nila Pirak.

Nila Pirak ii lean nu go eará sámít. Son lei hui unni šattus, ja lei oaidnit hui bastil. Njunnemáttá lei hui čalbmáičuoheci jorba ámadajus. Sus ledje unna girkás, ruškes čalmmat mat čuvge fámuin ja áŋgirvuodain. Nila Pirakas lei iežas imašlaš hállanvuohki. Mottiin sániin celkkii, ja vanahii sániid guhká. Buohkat dovde ja dihte gii Nila Pirak lei ja olbmot eai badjelgeahččan ja givssidan su. Nilas lei álo badjelis skoarremuoddá (boares, gollon beaska), maiddá geasset gárvodii dainna. Ohca lei gáhkordolggiin dahkkon. Nila Pirak muitalii ahte dološ sámít atne gáhkora fievrun jábmiidriikii. Gáhkcor lei maiddá noaidi veahkki. Oktii lei muhtin sápmelaš jápmán. Son bođii gáhkora hámis gáddái čieru. Sápmelačča siellu lei šaddan gáhkcorin. Son čierui ja luoimmai. Gáhkora jietna ja čalmmat ledje jápmán sápmelačča jiena ja čalmmiid láhkai. Gáhkcor lei das-to vuodjan sápmelačča sieluin sáivui. Muhtimin sáhtii noaidi šaddat dahje dahkat iežas gáhkcorin. Muhto dábálaš olmmoš ii gierdan buokčalit jábmiidriikii sieluinis. Gáhkcoris leat golbma gacca, mat sáhte veahkehit noaidi bargguinis, ja várjalit su bahávuoiŋŋaid vuostá. Gáhkorratti šalgán várjala noaidi jábmán olbmuid vuoiŋŋaid vuostá. Nu ahte dat eai čakŋan noaidi siskkimuš sillui. Muhtimin geavai nu ahte jápmán sápmelačča siellu čakŋai gáhkcorii. Dalle sáhtii gullot jápmačeargun jaskes jávrriin.

Piraka-noaiddis lei goahti Vuoskojávrrri gáttis. Vuoskojávri orru nu čábbát ja jaskadit dego vuovddi speajal ja váriid čalbmi. Pirak lei bivdán das eallinagi. Son diđii ollu einnosteamis ja bahás fámuid birra. Goađistis son čohkkái ja guldalii biekka šuvvama ja elliid jietnademiid mat manne stuorra jávrrri rastá. Beaivi lei su ipmil ja diibmu. Almmi balvvat ja ivnnit dieđihedje dálkkiid mat ledje vuordimis. Noaidi Pirak elii dainna maid luondu attii. Dáidá ahte ii gávdno sámis luondduduovdda nu buhtis, čielggas ja fantasiija buvttadeaddji go jaskes, stuorra jávri. Čázeoaivvis sáhtii noaidi speadjalastit. Dat lei dehálaš oassi noaidi duppalvuodas.

Dološ sámis eai guođđán lundui ruskaid ja bázahusaid. Dola dahke dan mielde maid áigo málistit. Ii galgan olus vuhttot ahte olmmoš lei das fitnan dahje ássan.

Pirak-noaidi lei okta daid maŋimuš duohta einnostedjiin Johkamohki suohkanis. Son jámii 1900-logu álggus go mu eadni lei áibba nuorra.

Noaidi mátki jábmiidriikii

Dán muitalusa lea muhtin noaidi manjs-
boahtti muitalan. Dat čilge jábmiidriikka
mátkki. Muitalusa lei Lars Pirak gullan,
gándan.

*Go olmmoš jápmá, de su siellu buokčala
boššui. Doppe dat girdila dego loddi
guhkes, baskkes lanja čađa eatnama
siskkožii. Ferte dan gaskkas boradit,
go mátki lea guhkki. Mátkkoštettiin lea
siellu birastahtton čiekŋalis seavdnja-
dasain ja hirpmus fasttes jienain. Lan-
ja geažis oidno čuovga, mii čuovgá
dego násti, ja boahtá lagabui ja laga-
bui. Go olmmoš joavdá čuovgga lusa,
de dat birastahtta su báhkka ja ivdnás
čuovggain. Báhkka lea measta buol-*

*li báhkka. Olmmoš oaidná de iežas
rupmaša orrumin eatnama alde. Dál
šaddá girdimátki. Olmmoš girdá is-
soras stuorra leavttuin badjel váriid,
jáhkemeahttun ruonas gittiid ja duov-
dagiid. Oba áigge son lea birastuvvon
arvedávvggi ivnniiguin. Vuovttain leat
girkes násttit. Dasto son joavdá muh-
tin sáttogáddái. Birra leat fiskes rásse-
giettit ja ruonas niittut. Dalle son diehtá
ahte son lea joavdan jábmiidriikii – son
lea joavdan máttuidis ruovttubáikái.*

LOGA S. 63 JA VÁSTIT

1. Maid mearkkaša sátni: Noidošit?
2. Maid geavahii noaidi go noidošii?
3. Namut golbma dehálaš luondduipmila!
4. Masa oaffarušai noaidi?
5. Mii sáhtii leat Sieidi?

DAGA JA OAHPA EAMBBO

1. Loga ja guldal girjji: *Áigin Lávra Bassegohpi geassi*. Čállán: Torkel Rasmussen. ČállidLágádus 2010. Áigin Lávra deaivá noaidi gáranas hámis. Girjjis sáhtát lohkat sudno vásihusaid birra.
2. Válljehehket muhtin luondduipmiliid. Tevdnehehket dahje málehehket govvošiid. Sáhttibehtet bidjat rámaid sisa.
3. Ohcet eará gálduin ja girjjiin eambbo sieide-muitalusaid. Lohket jitnosit earáide ceahkis.
4. Plánehehket ja čađahehket meahcce-mátkki. Čuvvot árbevirolaš njuolggadusaid das mo luonddu árvvus atnit ja mo doppe heive láhttet.

STUORRA DÁHPÁHUSAT EALLIMIS

DÁN OASIS OAHPAT

- ▶ Mo dološ sámít gásttašedje mánáid
- ▶ Mo dološ sámít **heajastalle**
- ▶ Mo dološ sámít **hávddádedje** jápmán lagamuččaid
- ▶ Hutkat ja čállit teavstta govaide

heajastalle ávvudedje náitalan bára

hávddádedje gieđahalle ja rádje

Sámi luondduosku lei guovddážis go olbmot ávvu-
dedje stuorra dáhpáhusaid eallimis. Lávgoadni
basai máná bassi čázis ja attii sutnje šielá go mánna
gásttašuvvui ja oaččui nammašielá.

Irggástallanáigi sáhtii bistit guhká ovdal go irgi ja
moarsi beasaiga náitalit. Jápmán olbmuid hávdá-
dedje báktelomiide dahje jaskes jávresulluide. Sámit
osko ahte jápmán olbmuid vuoiŋŋat manne jábmiid-
máilbmái, Sáivui.

MÁNÁ GÁSTTAŠEAPMI JA NAMMAVIERUT

Ovdal jo go mánná riegádii, álggii noaidi ráhkkanit ja oaffaruššat. Nissonipmil **Sáráhká várjalii ogi ja veahkehii nissona riegádeamis**. Lei dábálaš ahte siiddaássit jugistedje Sáráhká ovddas. Nisu sáhtii nieguid bokte oažžut oktavuodá nuppi máilmmiin. Dán láhkai son oaččui dieđu dan birra guđemuš fuolki galggai oažžut ođđa eallima su máná bokte.

Go mánná lei stuorrulan, ja šattai áigi gásttašit su, de **lávgoeadni** bijai máná lieggačáhcai ja basai su das. Muhtin guovlluin válde máná muhtin bassi johkii

ja lávgo su bassijoga čázis. Mánná oaččui de jápmán fuolkki nama. Dán láhkai beasai jápmán fuolkki siellu máná bokte fas eallát. Mánná oaččui su identitehta ja iešvuođaid.

Noaidi celkkii:

Dál oaččut nama, mii lea čuvvon min sogadoložis. Don galggat šaddat seammaláganin go duot nisu/dievdu gii bálvalii siiddaolbmuid bures. Son lei johtil, gievra ja jierbmái. Buorre báhčči ja guolásteaddji. Nu galggat don ge šaddat.

ogi šaddá eatni goatus, loahpas dat riegáda ja lea šaddan mánnán

lávgoeadni son gii basai máná bassi čázis

Maŋŋá gástta goivo ráiggi máná oadđinsadjái ja leikejedje gástačázi dohko ja devde ráiggi fas. Dasto oaččui máná nammašiela. Dat sáhtii leat messetriekkis, dahje riekkis dahkkon eará metállas dahje čoarvvis.

Nammašiella galggai suodjalit máná bahávuoŋŋain. Dat henggestuvvui **geatu** dahje gietkama bajil dassá go máná stuorui, ja dan rájes dat giddestuvvui raddái. Lei maid dábálaš ahte máná oaččui luođi maid juige go muittašedje su, dahje ságastedje su birra.

suodjalit várjalit
geatu máná oadđinsaji

Gáibmi

Sámis lea leamaš, ja lea ain **árbevierru** namahit **máná** muhtin fuolkki ja lagamusa manis. Dat mearkkaša ahte mánná oažžu seammá nama go son.

Olmmoš gii oažžu gáimmi, atná dan hui alla gudnin. Oažžut gáimmi mearkkaša ahte dus leat **attáldagat** ja iešvuodát mat leat nubbái **mávssolaččat**. Šiega, barggánis ja buorredáhtolaš leat muhtin dákkár attáldagat main lea alla árvu. Mánná galggašii oažžut dán olbmo nammašiela ja árbet su attáldagaid. Dát **vierru** lea dábálaš miehtá sirkumpolára guovllu.

árbevierru dábálaš
attáldagat máhttu
mávssolaččat divrasat, alla árvu
vierru dáhpi

NÁITTOSVIERUT

Irggástallan

Lei dábálaš ahte váhnemat gávdne ja evttohedje vuogas **guoimmi** iežaset nieiddaide ja gánddaide go sii ledje **náitalanahká**i olán. Dattege ii lean dábálaš bágget nieidda dahje gándda náitalit. Dieđusge dat dáhpáhuvai gal. Go nieida ja gánda gávnadeigga, de soai sáhtiiga irggástallat mánja jagi ovdal go beasaiga náitalit. **Gánda galggai čohkket ollu gihliid ovdal go beasai nieid-dain náitalit.** Nieidda váhnemat galggaiga dohkkehit irggi ja mearridit goas ledje doarvái ollu gihlit dahje gihleruđat. Bárra eaba galgan leat **sogalaččat**.

guoimmi ustiba, eallinskihpára
náitalanahkái ahki go lea gárvvis náitalit
gihliid skeaŋkkaid, silbbaid ja golliid
sogalaččat fulkkežat
soagŋu náitinmátki

Soagŋu

Go lei mearriduvvon ahte diet nieida heivešii sin gándii dahje bárdnái eamidin, de šattai **soagŋu**. **Soagŋus galge leat fárus gándda sogalaččat ja soagŋogába.** Sis leat mielde buot gihlit go bohtet herggiiguin nieidda ássanbáikái. Dasto galget golbmii vuodjit birra goađi ovdal go soagŋogába manná sisa ja jearrá nieidda áhčis: "Ožžot go guossit boahitit goahtái?" Jos gánda dahje bárdni lea miela mielde, de áhčči vástida: "De ožžot!". Soagŋogába manná olggos ja gohčču **soagŋofáru** ja gándda sisa. Gánda dearvvaha buohkaid goađis. Nieidda dearvvaha maŋimustá. Dasto juhket, boradit ja hervvoštallet. Nieida oazžu buot gihliid.

soagŋogába irggi olmmái, skihpár dahje ságadoalvu
soagŋofáru buohkaid geat leat mielde mátkkis

čuotnamat

Náitaleapmi dolin

De lea áigi náitalit. Bára oaivvi bajil časko **didnogeđggiin** vai šaddet čuotnamat. Dát čatná oktii náittosbára vai sudno náittoseallin šaddá lihkolaš. Dáinna lágiin ustibat sávvet dearvvašvuoda ja mánnáoažžunlihku sudnuide.

didnogeđggiin erenoamáš geađgi mas riššet čuotnamat dahje dolat go časká daid oktii

JÁPMIN

Sáivu/Sávja

Sápmelaččat osko ahte jápmán olbmo vuoigŋa manai nuppi máilbmái. Doppe lei bassi báiki man gohčodedje *Sáivun*. Davvinuorta Sámis dat gohčoduvvui Sávjan. **Sii jáhkke ahte Sáivu lei buorre sadji gosa boahtit maŋŋá jápmima.**

Sáivvus elle jábmit seammá láhkai go eatnama alde, dušše ollu lihkolat eallima. Sámit jurddašedje ahte jápmán olbmo siellu elii nuppi máilmmis, dahje iežas áimmus. Dat čuovui **eatnanássiid** daguid. Sieluin lei erenoamáš fápmu mii sáhtii leat sihke bahá ja buorre.

Olbmot atne muittus ahte **máttut**, dahje sielut oidnet buot maid sii barget. Danne sii várrogasat johte meahcis, ja álo muite jearrat lobi ovdal go ceggejedje lávu dahje goađi.

Sáivu sáhtii leat muhtun jaskes jávri dahje ráfálaš suolu. Noaidi sáhtii fitnat Sáivvus go dárbbášii veahki jápmán fulkkiin dahje jápmán noiddiin. Mátkái dárbbášii noaidi Noaidelotti, Noaideguoli dahje Noaidesarvá. Máddin dahje lullin daid namat ledje Sáivoloddi, Sáivoguolli ja Sáivosarvis.

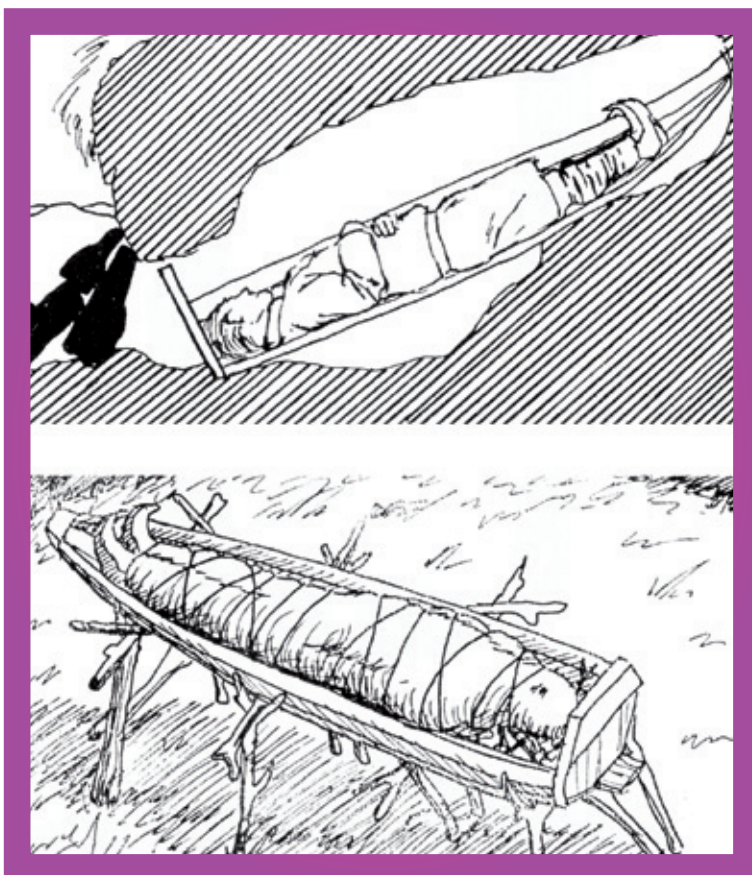
eatnanássiid eatnama ássiid
máttut sii geat elle ovdal min

Hávdádeapmi

Olbmot jáhkke ahte jábmi riegádii ođđasit ja dárbbášii ávdnasiid ođđa eallimis, Sáivvus. Danne lei dábálaš bidjat jábmiid hávdđiide ávdnasiid maid jáhkke ahte sii dárbbášedje. **Muhtin hávdđiin leat gávdnon sabehat, vuokkat ja eará ávdnasat.** Jos dálvet jápme, de bidje jábmi muhtin bákteleapmái. Barde vel geđggiid ala vai **spiret** eai galgan gaikkodit ja billistit hávdđi.

Eanaš hávdđit leat gávdnon bassi báikkiid ja siiddiid lahka, dahje jávresulluin. Daid ii leat álki gávdnat, go dološ sámít eai leat merken hávdđiid.

spiret boraspiret ja boralottit

LOGA S. 77 JA VÁSTIT

1. Maid barggai lággoadni?
2. Mii sáhtii bistit guhká?
3. Gosa dološ sámit hávdádedje jápmán olbmuid?
4. Maid sámit osko vuoiŋnaid birra?
5. Jábmíidmáilmmis lei sierra namma. Mii dat lei?

DAGA JA OAHPA EAMBBO

1. Golmmas joavkkus: Muitalehket guđet guimmiide mo sámi luondduoskku áigge dáhpáhuvai gásttašeapmi ja náitaleapmi, ja mo hávdádeapmi čađahuvvui.
2. Dahket čuoovvovaš doahpagiidda čilgehusaid: lággoadni, nammašiella, bákteloapmi, jávresuolu, gástačáhci, árbevierru, gáibmi, guoibmi, gihlit, ustibat, mánnáoažžunlihku, Sáivu/Sávja.
3. Dahket dán kapihttala illustrašuvnnaide ja govaide heivvolaš teavsttaid.

SÁMI LUONDDUOSKU JA RISTT

DÁN OASIS OAHPAT

- ▶ Mo sámít ohppe risttalašvuodá
- ▶ Goas rihppaskuvla álggii Norggas
- ▶ Mo eiseválddit geahččaledje jávkadit sámi luondduoskku
- ▶ Gii Læstadius lei, ja maid son mearkkašii sámiid risttalašvuhtii

Ollu olbmot, ja erenoamážit nissonat, goddojedje, dannego eiseválddit gádde ahte sii ledje noaidit. Dát dáhpuhuvai ollu báikkiin máilmmis, maddái Várggáin 1600-logus. Várggáide lea dál huksejuvvon noaidemuitomearka. Dáiddár: Louise Bourgeois 2011.

TALAŠVUOHTA

Gonagasat ja báhpat mearridedje ahte buot olbmot galge guođđit luondduoskkoldaga ja jorgalit risttalašvuhtii. Olbmot geat eai dan dahkan, ránggáštuvvojedje garrasit. Báhpat ja miššonearat muitaledje sámiide ahte sin ipmilat eai leat duođat.

Gonagas áсахii rihppaskuvlla Norggas jagi 1736. Dan galge buot mánát čuovvut vai ohppe dan oskku mii sin

mielas lei dat rivttes, risttalašvuhta. Sámi luondduosku gildojuvvui. Dat mearkkaša ahte ii lean šat lohpi bálvalit luondduipmiliid. Goavdát boldojedje ja ollu noaidit gillájedje jápminduumu.

Læstadius lei sártnideaddji ja máhtii sámegiela. Ollu sámit ledje gullan su birra. Sii áddejedje maid son sártnui, ja šadde risttalažžan.

Muitobáikkis Várggáin buollá agálaš dolla, mii gudnejahttá olbmuid geat dubmejuvvojedje noaidin ja ožžo jápminduomu.

GONAGAS JA BÁHPAT BÁGGEJEDJE OLBMUID JORGALIT RISTTALAŠVUHTII

Dan áigge go risttalašvuohta álggus bođii Sápmái, stivrejedje ja mearridedje gonagasat measta buot. Sii mearridedje ja ásahedje measta okto buot lágaid. Dál leat mis maid lágat maid buohkat fertejit čuovvut, muhto daid leat mii ovttas mearridan. Lágat muiteledje ahte olbmot galge boahtit ipmilbálvalusaide, gástašit mánáid girkus, náitalit girkus ja hávdáduvvot girkoeatnamii. **Girkobálvá ja báhppa merkii-ga girjái geat eai lean girkus.** Sii geat eai lean bohtán ipmilbálvalussii, ránggáštuvojedje.

Miššoneara oahpaheamen sámiide mii biibbalis čuožžu.

Gonagasas lei buot fápmu, ja son sáhtti measta okto mearridit buot lágaid. Dánmárku/Norgga gonagas Kristian 4.

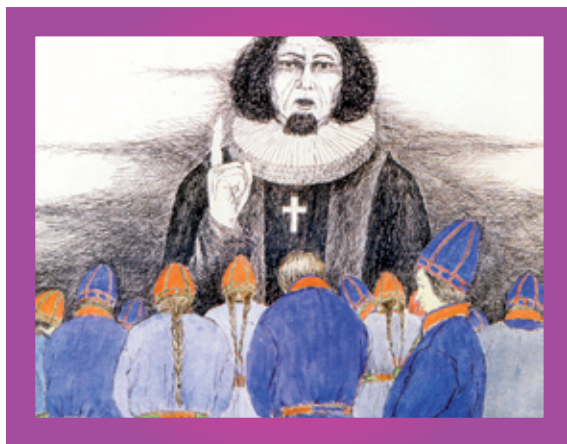
Miehtá Sámi huksejuvvojedje ollu girkut vai olbmot galge sáhttit čuovvut ipmilbálvalusaid. Máze vuosttaš girku vihahuvvui jagi 1721. Govas otná Máze girku mii huksejuvvui jagi 1965.

RIHPPASKUVLA

Báhpat ja **miššonearat** geat bohte Sápmái, muitaledje sámiide ahte sin luondduipmilat eai leat duođat. Sii muitaledje ahte gávdno dušše okta ipmil mas lea buot fápmu ja son lea bajimusas máilmmis. Jesus lea su bárdni mii russii **návlejuvvui** ja bajásčuožžilii ja eallái fas. Muhtin áigge maŋŋá son manai albmái lpmeláhči lusa. Muhtimat jáhkket ahte dat mii Biibbalis čuožžu, lea lpmila sátni. Dat mearkkaša ahte lpmil lea dan dadjan.

Sii oahpahedje sámiide ahte sii galget oskut dan duohta ja áidna lpmilii ja eallit nu mo Jesus. Muđui sii gillájit helvehis maŋŋá jápmima ja eai beasa albmái lpmeláhči lusa. Danne lei dehálaš ahte sámít ohppe lohkat. Dalle sii sáhtte ieža lohkat mii biibbalis čuožžu.

miššonearat oahpahedje risttalašvuoda birra **návlejuvvui** giddejuvvui

Báhppa sárdnideamen sámiide risttalašvuoda birra.

Rihppaskuvlla ásahedje Norggas jagi 1736 ja dat lei dan áigge áidna skuvla.

Rihppaskuvllas ohppe mánát biibbala lohkat, sálmmaid lávlut, áhččemin-rohkosa, oskkudovddastusa ja lpmila máidnut.

Buot nuorat galge čadahit rihppaskuvlla ja čájehit ahte máhtte sihke sálmmaid, rohkosiid ja eará biibbalteavsttaid. Go máhtte visot, besse bargagoahhtit ja náitalit.

Rihppaskuvlaoahppi jugista viinna. Rukksesviidna lea Jesusa vara symbola.

LUONDDUOSKKOLDAT GILDO

Noidošepmi ja luondduvuoijnaid bálva-leapmi gildojuvvui. **Girkohearrát ja báh-pat jáhkke ahte noaidit barge ovtas biruin, ja ahte sii sáhtte bidjat baháid, dahje bijagiid earáide.** Ollu goavdát váldo-jedje noiddiin ja boldojuvvojedje. Muhtin noaidit gillájedje jápminduomuid ja bol-dojedje **almmolaččat**. Dát dahkkui vai olb-mot ja eará noaidit galge ballát ja jorgalit risttalašvuhtii. **Eiseválddit** mearridedje muhtin njuolggadusaid mat ledje **ovda-munnin** sidjiide geat šadde risttalažžan.

almmolaččat nu ahte buohkat sáhtte oaidnit **eiseválddit** sii geat mearridedje **ovdamunnin** buorrin

Ruota beale Sámis mearridii gonagas jagi 1340 ahte sii geat jorgaledje risttalašvuhtii, ožžo eatnamiid. Datte ii lean álki áibbas guođdit luondduvuoijnaid. Luondduipmilat han **fuolahedje** buriid dálkkiid ja biekkaid nu ahte bivdu manai bures ja šaddu šattai buorre.

Muhtimat **suoli** ain bálvaledje luondduipmiliid. Dáhpáhuvai maid ahte sii basse eret bassi čázi mainna mánná girkus lei basson, ja gásttašedje ođđasit luondduoskkoldaga vieruid mielde.

fuolahedje bukte, adde **suoli** čihkosis, nu ahte earát eai oainne

Noidošepmi.

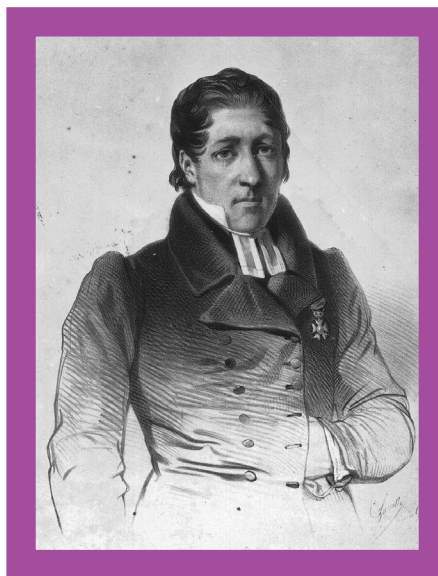
SÁMIT ŠADDET RISTTALAŽŽAN

Ádjánii mánga čuohtejagi ovdal go sápmelaččat šadde risttalažžan. Ollu sámit balle ránggáš-tuvvomis. Muhtimat jáhkke buot dasa maid báhpat ja miššonearat muitaledje. Muhtin báhpat ja miššonearat ohppe maddái sámegiela, vai sámit galge áddet biibbala sisdoalu.

Læstadius lei risttalaš sápmelaš ja **sárdni-deaddji** gii máhtii sámegiela. Son jođii **viidát** Sámis ja sárdnidii. Olbmot ledje gullan sága su birra, ja sii **čomistedje** gullat su sártniid. Daid mii gohčodit namain *čoakkalmas*. Læstadius oahpahii maddái ođđa sárdnideddjiid. Sámit viššalit bohte čoakkalmasaide ja liikojedje su mitalusaide ja čuovvuledje su jurdagiid. **Ollugat čuovvuledje risttalašvuodá ja šadde risttalažžan.**

Dađistaga eambbot čuovvuledje ođđa oskku. Læstadiusa oskkoldat **leavai** ja šattai sierra risttalaš oskkoldahkan. Dan namma lea *leastadianisma*. Dat leavai olbmuid mielde gitta Amerihkkái. Otne lea risttalašvuohhta váldo-oskkoldat miehtá Sámi.

Sámegiella lea otne dábálaš ipmilbálvalusain.

Læstadius (1800–1861) lei risttalaš sárdnealmmái ja sápmelaš. Son sárdnidii sáme-gillii, vai sámit galge áddet mii biibbalis čuožžu.

sárdnideaddji olmmoš gii sárdnida
viidát guhkes gaskkaid
čomistedje čoahkkanedje
leavai viidánii, šattai stuorisin

Čoakkalmas Buolbmágis jagi
1960. Sárdnealmmái ja sear-
vegoddi leat čoakkalmasa
maŋŋá čoahkkanan boardagii
govvejuvvot.

LOGA S. 87 JA VÁSTIT

1. Maid mearridedje gonagasat ja báhpat dan áigge go risttalašvuohta bođii Sápmái?
2. Maid muitaledje báhpat ja miššonearat sámiide?
3. Makkár skuvlla áсахii gonagas jagi 1736?
4. Maid dan skuvllas ohppe?
5. Maid mearkkaša dat ahte sámi luondduosku gildojuvvui?
6. Makkár bargu lei Læstadiusas?
7. Manne ollu sámit čuovvuledje Læstadiusa ja šadde risttalažžan?

DAGA JA OAHPA EAMBBO

1. Digaštallet: Sáhtta go bágget olbmo oskut, dahje molsut oskku?
2. Oza eambbo dieđuid eará gálduin Læstadiusa birra. Čále oanehis biografija su birra.
3. Ohccet dieđuid muhtin girkuid birra. Gávnahehket goas dat leat huksejuvvon.
4. Čuovvot muhtin ipmilbálvalusa, dahje čoakkalmasa din guovllus. Muitalehket mo dat čađahuvvui.

Govat

Olgošgovat: Kjerstin Andersen, Arcticphoto.com.uk

Aina H. Guttorm Einarsen: s 92v

Anne Margrethe Gaup: s 24v

Ávvir: s 81

Bryan ja Cherry Alexander/Arcticphoto.com.uk: s 6,7, 8,
9,10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21,22,23,24b,26, 27b, 28, 29,30,
31, 34, 36,37,38, 39, 40, 42, 43, 44,45, 47, 48,49, 50, 51, 53,
55, 57, 58, 59,

Eirin Edvardsen: s 25b,

Frank Ingilæ: s 61

Kjerstin Andersen: s 74,

Mihkku Solbakk: s 13b, 62,65, 66,68, 69, 70, 71, 73, 76, 77,
78, 83, 85, 91,

Minna Saastamoinen: s 12, 13v, 25v, 27v, 28bo, 80, 86–87,
88, 90v,

Noras govvavuorká: s 93

Shutterstock: s 5,

Statens portrettarkiv, Stockholm: s 92b

Wikimedia: s 89v

Wilks Design: s 79b

Kárttat

Kart og Grafikk / Gerd Eng Kielland s 15, 35

Sárgosat

Ingunn Utsi: s 90b

Inhabitmedia: s 41

Knud Leem, 1767: s 64, 89

Lilienskiold su 1700: s 79

Mette Newth: s 28vo, 30, 31,

Olaus Magnus 1555: s 82

Sverre Kvernmo: s 84,

Teavsttat

Gula Gula: Mari Boine: s 37

Noaidi oahpai mo eallit: Árbevirolaš inuhka máinnas: s 40

Sedna, ábiid eadni: Árbevirolaš inuhka máinnas: s 41

Árbevirolaš inuhka máinnas: s 46

Vuoražas ja fális: s 54: Jorden – vår mor. De norske

Bokklubbene. 2002. Sámegillii: Heidi G. Einarsen

Eana almmis: s 55: Jorden – vår mor. De norske

Bokklubbene. 2002. Sámegillii: Heidi G. Einarsen

Árbevirolaš sámi máinnas: s 60

Sieidi-muitalus: s 70. Árbevirolaš máttasámi máinnas.

Noaidi Pirak: s 72–73: Brita Pollan. Noaidier.2002. Sámegillii:

Heidi G Einarsen

Noaidi mátki jábmiiidriikii: s 74: Brita Pollan. Noaidier.2002.

Sámegillii: Heidi G. Einarsen

